

सन्दर्भ सामग्री

गुलरिया गाथा

कक्षा

६

गुलरिया नगरपालिकाको कार्यालय
शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा
गुलरिया, बर्दिया

प्रकाशकः

गुलरिया नगरपालिकाको कार्यालय
शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा
गुलरिया, बर्दिया

प्रमुख संरक्षकः

श्री मुक्तिनाथ यादव — प्रमुख

संरक्षकः

श्री सावित्रा गौतम — उप प्रमुख

सल्लाहकारः

श्री ओमकार शाह — प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
श्री सतिश यादव — शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखा प्रमुख (शाखा अधिकृत)
श्री रूपसिंह खन्नी — लेखा अधिकृत

◎ सर्वाधिकारः

गुलरिया नगरपालिका
कक्षा ५ पाठ्यसामग्री निर्माण समिति
संयोजकः श्री च्यामुलाल चौधरी
सदस्यः श्री बिनिता घिमिरे
सदस्यः श्री लक्ष्मी खनाल
सदस्यः श्री भानुभक्त अधिकारी
सदस्यः श्री इश्वरी पौडेल

संशोधन तथा परिमार्जन समिति
संयोजकः श्री सतिश यादव
सदस्यः श्री सूर्यलाल थारु
सदस्यः श्री श्रीहरि ज्ञवाली
सदस्यः श्री इश्वरी पौडेल
सदस्यः श्री लक्ष्मण चौधरी

कम्प्युटर लेआउट :

श्री प्रभात सुवेदी, श्री लक्ष्मण चौधरी

भाषा सम्पादनः

श्री प्रमोद कुमार तिमिलसेना, श्री भिष्मराज ढकाल

आवरण डिजाइनः

श्री प्रभात सुवेदी
पहिलो संस्करण : २०८०, असार
दोस्रो संस्करण : २०८१, वैशाख

मुद्रणः

स्वर्गद्वारी प्रिन्टर्स भुरीगाउँ, बर्दिया
सम्पर्कः ९८४७९९२०९९, ९८६६२९२०९२

भूमिका

मानव चेतना र सभ्यताको विकास बिना समाज परिवर्तनको कल्पना गर्न सकिदैन । समाजको परिवर्तनबाट मात्र राष्ट्रको विकास सम्भव हुने भएकोले सबै पक्षको समुचित विकासको आधारशीला नै शिक्षा हो । शिक्षा मार्फत प्रदान गरिने ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको हस्तान्तरण गर्ने विधिहरूमध्ये औपचारिक शिक्षा एउटा प्रमुख माध्यम हो । औपचारिक शिक्षाको प्रारम्भिक चरण भनेको आधारभूत शिक्षा हो । आधारभूत शिक्षालाई गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी सिपमा आधारित बनाउँदै प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न सकिएमा शिक्षाको राष्ट्रिय उद्देश्य प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

नेपालको संविधान अनुसूची ८ मा माध्यमिक तहसम्मको शिक्षालाई सञ्चालन व्यवस्थापन र नियन्त्रण गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको सन्दर्भ र प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०४९, यसैगरी आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६-८) पाठ्यक्रम, २०६९ तथा आधारभूत तह (कक्षा १-३) को पाठ्यक्रमले कक्षा १-३ मा साप्ताहिक ५ कार्यघण्टा र कक्षा ४-८ मा साप्ताहिक ४ कार्यघण्टाको १०० पूर्णाङ्क स्थानीय विषय/भाषा समावेश गरेकाले गुलरिया नगरपालिकाले पालिकाभित्र रहेका स्थानीय कला, संस्कृति, ऐतिहासिक परम्परा, धार्मिक, पुरातात्त्विक तथा पर्यटकीय स्थानहरूको संरक्षण र सम्बर्द्धन गर्ने उद्देश्यका साथ “गुलरिया गाथा” स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरी शैक्षिक सत्र २०७९ देखि पालिकाभित्र रहेका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयहरूमा लागु गर्नेगरी तयार गरिएकोमा पाठ्यक्रममा निर्दिष्ट विषयवस्तुहरूको सिकाइका लागि कक्षा १ देखि ८ सम्मको पाठ्य सामग्रीको दोस्रो संस्करण आवश्यक संशोधन तथा परिमार्जनका साथ तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत सन्दर्भ सामग्रीबाट नगर क्षेत्रमा रहेका महत्वपूर्ण विषयवस्तुहरूको परिचय गराई बालबालिकाहरूलाई आफूनो ठाउँका कला र संस्कृतिसँग परिचित गराउन र आफूनोपनको सकारात्मक सोचको विकास गराउँदै श्रमप्रति सम्मान गर्ने, स्वाभिमानी तथा स्वावलम्बी धारणाको विकास गर्ने, राष्ट्रिय पाठ्यक्रमले समेटन नसकेका स्थानीय तहका विषयवस्तुहरूसँग परिचित गराउन सहयोग पुने अपेक्षा गरिएको छ । यो पाठ्यसामग्री गुलरिया नगरपालिकाको शिक्षाको उद्देश्य हासिल गर्ने, स्थानीय विषयवस्तु ज्ञान, सिप, संस्कृति, प्राकृतिक सम्पदाको सम्भावना आदिलाई समेटेर तयार गरिएकोले बालबालिकाहरूको सिकाइमा सधाउ पुने छ ।

गुलरिया नगरपालिकाले तयार गरेको पाठ्यक्रम अनुरूपका विषयवस्तुका साथै यस क्षेत्रको कला, संस्कृति, धर्म, कृषि, पर्यटन, सम्पदा, स्थानीय पेसा व्यवसाय र प्रविधिलाई पाठ्य सामग्रीमा समेटिएको छ । गुलरिया नगरपालिकामा लामो समयसम्म कार्यरत अनुभवी शिक्षकहरूको विज्ञ समूहबाट छलफल, अन्तर्क्रिया तथा कार्यशाला बैठकको आयोजना गरी तथा स्थलगत भ्रमण समेत गरी आफूनो मिहिनेत र लगनबाट यो पाठ्य सामग्री तयार गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनुहुने सबैप्रति गुलरिया नगरपालिका हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछ । गुलरिया नगरपालिकाको पाठ्यक्रम कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाई बालबालिकालाई गुणस्तरीय शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गर्ने कार्यमा सम्बद्ध सबैबाट सक्रिय योगदानको समेत अपेक्षा गरिएको छ । कक्षा १ देखि ८ सम्म प्रकाशन गरिएको सन्दर्भ सामग्रीलाई अभै प्रभावकारी बनाउनका लागि यस नगरपालिकाले सामग्री प्रयोगकर्ता लगायत सम्बन्धित सबै पक्षबाट निरन्तर रचनात्मक सुझाव प्राप्त हुने अपेक्षा गरेको छ । प्राप्त सुझावहरूका आधारमा आगामी संस्करणहरूमा परिमार्जन गर्दै लिगिने छ ।

मुक्तिनाथ यादव
नगर प्रमुख

विषय - सूची

एकड	विषयात्मक	पृष्ठ संख्या
एकड-एक	हाम्रो गुलरिया	१
पाठ १	: बर्दिया जिल्लाको नक्सा र मुख्य मुख्य पालिकाहरु	२
पाठ २	: नगरपालिकाका प्रमुख आयोजनाहरु	५
पाठ ३	: आयोजनाहरुको बजेट र योजना अवधि	७
एकड-दुई	हाम्रो संस्कार, संस्कृति र परम्परा	१०
पाठ १	: हाम्रा भेषभूषा र चाडपर्वहरु	११
पाठ २	: रीतिरिवाज र चाडपर्वहरु	१४
पाठ ३	: धार्मिक समुदायका आस्थाका केन्द्रहरु	१९
पाठ ४	: लोकगीत र लोकबाजाहरु	२२
पाठ ५	: बालविवाह	२६
एकड-तिन	स्थानीय पेशा व्यवसाय र प्रविधि	३०
पाठ १	: घेरेलु आरन उद्योग	३१
पाठ २	: हाम्रा कृषि उपजहरु	३३
एकड-चार	हरियाली विद्यालय र स्वच्छ नगर	३६
पाठ १	: हरियाली र स्वच्छ नगर	३७
पाठ २	: वृक्षरोपण र सरसफाई	४०
पाठ ३	: हरियाली विद्यालय र स्वच्छ नगर	४४
पाठ ४	: हरियाली प्रवर्धनमा हाम्रो सहभागिता	४७
पाठ ५	: सोकपिट निर्माण र महत्व	५१
एकड-पाँच	विपद् साराधानी र सुरक्षा व्यवस्थापन	५३
पाठ १	: विपद्	५४
पाठ २	: जोखिम न्यूनीकरणका उपाय	५९
पाठ ३	: विपद्मा सामाजिक संघसंस्थाको भूमिका	६२
पाठ ४	: सडक दुर्घटना	६६
एकड-छ	हाम्रो सम्पदा	६०
पाठ १	: बर्दिया जिल्लाका प्रमुख सम्पदाहरु	७१
पाठ २	: विश्वको दुर्लभ वन्यजन्तु कृष्णसार	७४

एकाइ

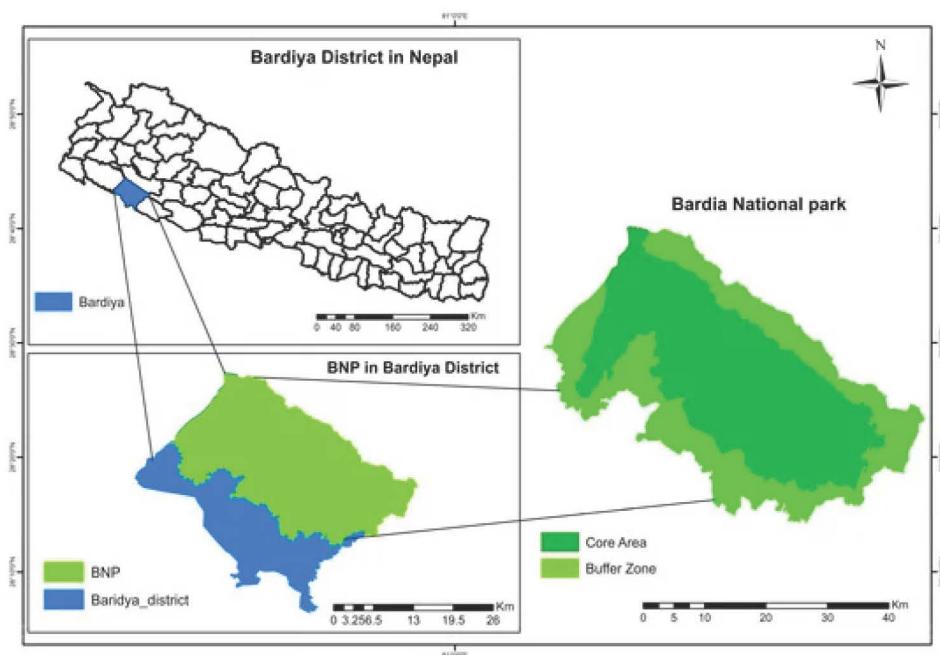
१

हाम्रो गुलरिया

सिकाइ उपलब्धिहरू

- बर्दिया जिल्लाको नक्शा कोरी पालिकामा रहेका मुख्य-मुख्य स्थानहरू देखाउन,
- नगरपालिकाले सञ्चालन गरेका मुख्य-मुख्य विकास आयोजनाहरूको परिचय दिन र
- नगरपालिकाबाट सञ्चालित मुख्य आयोजनाहरूमा विनियोजित बजेट र आयोजनाको अवधिबारे बताउन ।

बर्दिया जिल्लाको संक्षिप्त परिचय :

नेपालको पश्चिम तराई लुम्बिनी प्रदेशमा अवस्थित विशेष गरी आदिवासी जनजाति थारुहरूको बाहुल्यता भएको प्राकृतिक मनोरम सुन्दरताले भरिपूर्ण पूर्वमा बाँके र सल्यान, उत्तरमा सुखेत, पश्चिममा कैलाली जिल्ला र दक्षिणमा भारतको सिमानासङ्ग जोडिएको नेपालको कुल भुभागको २०२५ वर्ग कि.मि. मा फैलिएको बर्दिया जिल्ला नेपालको समग्र पर्यटकीय र आर्थिक विकासका सम्भावनाहरू बोकेको जिल्ला हो । यहाँका मुख्य जातिहरूमा थारु, थेब्री, ब्राह्मण, यादव, मुसलमान, मगर, विश्वकर्मा आदि रहेका छन् । प्राकृतिक रूपमा प्रसिद्ध रहेको बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज, विश्वको दुर्लभ मानिने बन्यजन्तु कृष्णसार सरक्षण क्षेत्र खैरापुर पनि यसै बर्दिया जिल्लामा अवस्थित छ । नेपालको सबै भन्दा लामो नदी गेरुवा कर्णाली नदी पनि बर्दिया जिल्लाको पश्चिमी फाँटहरूलाई सिँच्वित गरी बगेको छ । नेपालकै सबैभन्दा लामो सडक पुल (१०१५ मिटर) यसै नदीमाथि निर्मित छ । बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज हुँदै बग्ने यो नदीले जिल्लाका विभिन्न पालिकाका खेतीयोग्य जमिनमा सिँचाई गरेको छ । अर्कोतरफ बढैयाताल, खेरेनीको सतखलुवा ताल, मानव निर्मित धार्मिक स्थलहरू ठाकुरबाबा मन्दिर, बाँसगढी नगरपालिकामा रहेको केदारेश्वर धाम, गुलरियाको कोटही मन्दिर, बगलामुखी मन्दिर, बारबर्दियाको सदाशिव मन्दिरहरू यहाँका प्रमुख धार्मिक स्थलहरू हुन् । बर्दिया जिल्लामा ८ ओटा पालिकाहरू रहेका छन् । जसमध्ये ६ ओटा नगरपालिका र २ ओटा गाउँपालिकाहरू रहेका छन् ।

गुलरिया नगरपालिकाको संक्षिप्त परिचय :

गुलरिया नगरपालिका नेपालको पश्चिम तराई क्षेत्रमा समुन्द्र सतहदेखि १४५ मिटर उचाइमा लुम्बिनी प्रदेश अन्तर्गत बर्दिया जिल्लामा पर्दछ । वि.सं. २०५३ साल माघ ११ गते बर्दिया जिल्लाका तत्कालिन खैरापुर, गुलरिया र मथुराहरद्वार गाउँ विकास समितिलाई समायोजन गरी गुलरिया नगरपालिकाको गठन गरिएको थियो । वि.सं. २०७३ सालमा स्थानीय तह लागु हुँदा साविकको गुलरिया नगरपालिका र महम्मदपुर गाउँ विकास समितिलाई समेटेर गुलरिया नगरपालिकाको क्षेत्र विस्तार गरिएको हो । यहाँ मधेसी, थारु, मुसलमान तथा पहाडी समुदायको बसोबास रहेको छ । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार यस नगरपालिकाको कुल घरपरिवार सङ्ख्या १६,००२ तथा जम्मा जनसंख्या ७४,५०५ रहेको छ । जसमध्ये पुरुष ३६,७२७ र महिला ३७,७७८ रहेका छन् । यस नगरपालिकाको क्षेत्रफल ११८.२१ वर्ग कि.मि. रहेको छ ।

गुलरिया नगरपालिकाका मुख्य मुख्य क्षेत्रहरूको अवस्थिति :

पूर्वमा बढैयाताल गाउँपालिका, पश्चिममा मधुवन नगरपालिका, उत्तरमा बारबर्दिया नगरपालिका र दक्षिणमा भारतको उत्तर प्रदेशको सिमानासम्म फैलिएको पालिका हो । गुलरिया नगरपालिका नदीको बेसिन क्षेत्रमा अवस्थित मलिलो भूमि तराइको भूभागले ढाकेको छ । कर्णाली नदीको शाखा नदीको रूपमा रहेको बर्व नदी बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज र बारबर्दिया नगरपालिका हुँदै गुलरिया नगरपालिकाको पूर्वी सिमाना भएर बगेको छ । यस बर्व नदीलाई स्थानीय बोलीमा भादा नदीको नामले चिन्ने गरिएको छ । त्यसैगरी यस नगरको पश्चिम भागलाई सर्जु नदीले सिञ्चित गरेको छ ।

- वडा नम्वर १ मा पर्वतीया मन्दिर, वडा नम्वर ४ मा कोटही मन्दिर र लक्ष्मीनारायण मन्दिर, वडा नम्वर ६ मा राधाकृष्ण मन्दिर, वडा नम्वर ७ मा बगलामुखी मन्दिर रहेका छन् ।
- वडा नम्वर २ खैरापुरमा कृष्णसार संक्षण क्षेत्र रहेको छ ।
- वडा नम्वर ४ मा कर्भड हल (खेलमैदान) रहेको छ ।
- वडा नम्वर ४ तुलसीपुरमा मिनी पार्क र भगहर ताल ।
- वडा नम्वर ५ बालापुरको वनभोज स्थल ।
- वडा नम्वर ७ हाटबजार
- वडा नम्वर ८ मा पशुहाटबजार ।

अभ्यास :

१) दिइएको खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भन्नुहोस् ।

- क) गुलरिया नगरपालिकाको पूर्वमा पालिका अवस्थित छ ।
- ख) गुलरिया नगरपालिकाको क्षेत्रफल रहेको छ ।
- ग) कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र गुलरिया नगरपालिकाको नम्वर बडामा पर्दछ ।
- घ) गुलरिया नगरपालिकाको सबैभन्दा ठुलो बडा हो ।
- ड) गुलरिया नगरपालिकाको पूर्वमा रहेको नदीको नाम हो ।

२) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

- क) बर्दिया जिल्लामा कतिओटा पालिकाहरु रहेका छन् ? नाम लेख्नुहोस् ।
- ख) बर्दिया जिल्लामा रहेका मुख्य-मुख्य धार्मिक स्थलहरु के-के हुन ? पत्ता लगाई सूची बनाउनुहोस् ।
- ग) बर्दिया जिल्लाका प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरुको नाम लेख्नुहोस् ।
- घ) गुलरिया नगरपालिकामा रहेका मुख्य स्थानहरुको सूची बनाउनुहोस् ।
- ड) गुलरिया नगरपालिकासँग सिमाना जोडिएका पालिकाहरुको नाम लेख्नुहोस् ।

परियोजना कार्य :

गुलरिया नगरपालिकाको नक्सा कोर्नुहोस् र नगरपालिका भित्र पर्ने मुख्य-मुख्य स्थानहरुलाई उपयुक्त सङ्केतको प्रयोग गरी देखाउनुहोस् ।

निश्चित उद्देश्य, लक्ष्य, रणनीति, कार्यनीति तय गरी देशको साधन अनुरूप निश्चित समय किटान गरी बनाइएको अग्रिम खाकालाई आयोजना भनिन्छ । आयोजनाले कुनै पनि कार्यलाई उचित समयमा सम्पन्न गर्न मद्दत गर्दछ । कुनै पनि कार्यलाई निश्चित र उचित उद्देश्यका साथ समयमा सम्पन्न गर्नको लागि आयोजना निर्माण अपरिहार्य हुन्छ । हाम्रो देशको समग्र विकासको लागि देशभर केन्द्रीकृत सरकारलाई विकेन्द्रित गरी स्थानीय तहहरूलाई अधिकार प्रदान गरिएको छ । त्यसैले गुलरिया नगरपालिकाले पनि समग्र भौतिक पर्यटकीय, मानवीय सक्षमता आदि विकासका लागि विभिन्न योजनाहरू निर्माण गरेको छ ।

गुलरिया नगरपालिकाको मुख्य-मुख्य आयोजनाहरू :

- १) मध्यवन सिमानादेखि १० नम्वर चोक हुँदै पूर्वमा भगरैह्या जाने कालोपत्रे सङ्कमा जोड्ने बाटोमा नाली निर्माण ।
- २) छेदापुर चोकबाट दक्षिण १० नम्वर गाउँ जाने बाटोमा सङ्क नाली निर्माण ।
- ३) वडा नम्वर ३ को विद्यालयहरूको मर्मत सम्भार ।
- ४) वडा नम्वर ३ का विभिन्न बाटोहरूमा माटो पटान ।
- ५) बेचैपुर खानेपानी आयोजनाको नयाँ पाइपलाईन विस्तार (८ कि.मि.) ।
- ६) सुहेलवा स्कुल रामधानको घरदेखि पूर्व भट्टा नजिकसम्म कच्ची नाली निर्माण ।
- ७) तारा बहादुरको घरदेखि रामपुर मुक्त कमैयासम्म नाली सफा तथा मर्मत सम्भार ।
- ८) सेवक धोवीको घरदेखि पूर्व जाने बाबाढिन लोधको घरसम्म माटो पटान तथा मर्मत सम्भार ।
- ९) १२ नम्वर वडा कार्यालयको भवनको चार कोठे माथिल्लो तल्ला निर्माण ।
- १०) भैंसाही बाँगी थारुको घरदेखि दक्षिण दिल बहादुर थारुको घरसम्म २ कि.मि. माटो पटान ।
- ११) केदवाई सामुदायिक वन भित्रको बाटोमा २ कि.मि. माटो पटान ।

कार्यकलापः

तपाईंको गाउँ वा वडाभित्रको समग्र विकासको लागि योजनाहरु निर्माण गरी कक्षा कोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

अभ्यासः

क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

- १) आयोजना भनेको के हो ? लेख्नुहोस् ।
- २) आयोजना निर्माण गर्दा कुन कुन कुराहरूलाई अवलम्बन गर्न आवश्यक हुन्छ ?
- ३) गुलरिया नगरपालिकाले सञ्चालन गरेका मुख्य मुख्य आयोजनाहरु के-के हुन् ? लेख्नुहोस् ।
- ४) गुलरिया नगरपालिकाबाट भविष्यमा कस्ता किसिमका आयोजनाहरु तय गर्नुपर्ने देखिन्छ ? लेख्नुहोस् ।

स्थानीय स्तरको चौतर्फी विकासको लागि निर्माण गरिएका विभिन्न साना र ठूला योजनाहरूलाई सु-सम्पन्न गर्नको लागि स्थानीय सरकार (नगरपालिका), प्रदेश सरकार वा संघीय सरकारद्वारा छुट्याइएको रकमलाई बजेट भनिन्छ । बजेट आयोजना निर्माणका आधारमा छुट्याइन्छ । आयोजना निर्माण र बजेट निर्माणका लागि विभिन्न प्राविधिक विशेषज्ञ व्यक्तिहरूको आवश्यकता पर्दछ । यदि योजना अनुसार बजेटको सन्तुलन मिल नसकेको खण्डमा आयोजनाहरूले पूर्णता पाउन सक्दैनन् किनकि आयोजनाहरू सबै एकै प्रकृतिका हुँदैनन् । कुनै आयोजनाहरू धेरै ठूला हुन्छन् भने कुनै आयोजनाहरू साना खालका हुन्छन् । त्यसैले ठूला आयोजनाहरूको लागि लामो समय र ठूलो लगानी लाग्ने हुन्छ । साना खालका आयोजनाहरूको लागि कम समय र कम आर्थिक लगानीको आवश्यकता पर्दछ ।

विभिन्न आयोजनाहरू सम्पन्न गर्नको लागि निश्चित समयावधि तोकिएको हुन्छ जसलाई आयोजनाको अवधि भनिन्छ । आयोजनाहरू निर्माण गर्दा योजना अवधि, आयोजनाको प्रकृतिलाई ख्याल गर्नु पर्छ । ठूला आयोजनाहरूको लागि लामो समय जस्तै ३ वर्ष, ५ वर्ष समयावधि हुन्छ, भने साना प्रकृतिको आयोजनाहरूको लागि केही महिना वा एक वर्ष समयावधि मात्र तोकिएको हुन्छ । यसरी निश्चित समयावधि तोकेर आयोजनाहरू निर्माण गर्दा समयको उचित सदूपयोग हनुका साथै पारदर्शी रूपमा आयोजनाहरू सम्पन्न गर्न सकिन्छ । आयोजनाहरूको बजेट र अवधिको बारेमा प्रस्त पार्न थप जानकारीका लागि गुलरिया नगरपालिकाले जारी गरेको तपसिल बमोजिमको नगरस्तरीय बजेट तालिकालाई अध्ययन गरौं ।

क्र.सं	आयोजनाको विवरण	बजेट रु. मा	समयावधि
१	बडा नम्वर ६ गणेशमान चोक देखि उत्तर कृषि विकास बैंक जोड्ने सङ्क कालोपत्रे तथा आर.सि.सि नालीको निर्माण ।	रु ४,०००,०००० (चार करोड)	०७९ / ०९ / ११ - ०८० / ०३ / ३० जम्मा १ वर्षको
२	कोठिया गाउँको भित्री सङ्क कालोपत्रे तथा आर.सि.सि नालीको निर्माण ।	रु ३,९२,००,००० (तीन करोड ब्यानब्बे लाख)	०७९ / ०९ / १२ - ०८० / ३ / ३० जम्मा १ वर्षको
३	बडा नम्वर ७ को बडा कार्यालय भवनको निर्माण ।	रु. ५७,००,०००	०७९ / ०९ / ०२ - ०८० / ०३ / ३०

४	वडा नम्वर ३ को वडा कार्यालय भवन निर्माण ।	रु. ८४,००,०००	१ वर्ष
५	वडा नम्वर ५ हुलाकी सङ्ककदेखि उत्तर ओमशान्ति टोल जाने सङ्कक कालोपत्रे तथा नाली निर्माण ।	रु. ३४,००,०००	१ वर्ष
६	वडा नम्वर १ को १० नम्वर गाउँ र १६ नम्वर गाउँ भित्रका सङ्कहरु कालोपत्रे सङ्कक निर्माण	रु ८२,३५००००	०७९/८०
७	वडा नम्वर २ जयनपुर गाउँको भित्रि सङ्कक कालोपत्रे सङ्कक र नाली निर्माण	रु ८२,००००	०७९/८०
८	वडा नम्वर ११ नेपाल, भारत सिमानाबाट उत्तर आउने कालोपत्रे सङ्कक निर्माण साथै डाँडा लालपुर कृष्ण यादवको घर देखि हिमालय आ.वि. सङ्कमा नाली निर्माण	रु ८२,००००	०७९/८०
९	वडा नम्वर १२ पण्डितपुर प्रतिक्षालय देखि हेल्थपोष्ट सम्म जाने सङ्कक कालोपत्रे निर्माण	रु ८२,००००	०७९/८०
१०	विभिन्न वडामा आवश्यकताअनुसार सङ्कक ग्राभेल, माटो पटान तथा फुटफाट निर्माण	रु ५०,००००	०७९/८०
११	वडा नम्वर ६ को वडा कार्यालय भवन निर्माण	रु ५०,००००	०७९/८०

स्रोत : गुलरिया नगरपालिका आर्थिक वर्ष ०७९/८० रातो किताब

आयोजनाहरूको बजेट र योजना अवधिको महत्त्व :

- क) चौतर्फी विकास गर्न जस्तै : भौतिक विकास, दक्ष जनशक्ति उत्पादन, शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी, विद्युत आदि
- ख) आयोजना निर्माण कार्यहरूलाई सु-सम्पन्न गर्न,
- ग) आयोजनाको निर्माण कार्यहरूलाई गुणस्तरीय बनाउन,
- घ) दक्ष मानव संसाधन र आवश्यक स्रोतहरू जुटाउन,
- ड) आयोजनाको कार्यहरूलाई निर्धारित समयमा सम्पन्न गराउन,
- च) आयोजनाका कार्यहरूलाई आकर्षित बनाउन,
- छ) समयको उचित सदुपयोग गराउन,

अभ्यास :

- क) बजेट भनेको के हो ? यसको महत्त्वसहित छोटकरीमा लेख्नुहोस् ।
- ख) बजेटको योजना अवधि भन्नाले के बुझिन्छ ? लेख्नुहोस् ।
- ग) बजेट र योजना अवधिको विचमा फरक छुट्याउनुहोस् ।
- घ) बजेट र योजना अवधिको महत्त्वबारे बुँदागत रूपमा लेख्नुहोस् ।

सिकाइ उपलब्धिहरू

- आफ्नो समुदायको भेषभूषा र चाडपर्वको परिचय दिन,
- नगरपालिकाभित्रका विभिन्न समुदायको रीतिरिवाज र धर्म संस्कृतिको संक्षिप्त परिचय दिन,
- नगरपालिकाभित्र रहेका धार्मिक समुदायका महत्वपूर्ण आस्थाका केन्द्रको पहिचान तथा परिचय दिन,
- आफ्नो समुदायमा प्रचलित लोकगीतहरुको वाद्यवादन सहित अभ्यास गर्न र
- बाल विवाहको कारण तथा नकारात्मक असरहरुबारे बताउन ।

हाम्रो देश नेपाल संस्कृति, भेषभूषा र चाडपर्वहरुको धनी देश हो । त्यसैले त भनिन्छ, ‘नेपाल चार जात छत्तीस वर्णको फुलबारी हो ।’ यहाँका संस्कृति, परम्परा, चालचलन, चोली भाषा नेपालमा भौगोलिक विविधता र जातजाति अनुसार फरक-फरक रहेको पाईन्छ । यसै विषयलाई जान्न उत्सुक भएर गायत्री आधरभूत विद्यालयको कक्षा ७ मा अध्ययनरत विद्यार्थी सचिन भण्डारीले कक्षाकोठामा अध्ययनरत विभिन्न समुदायका साथीहरुसँग उनीहरुको भेषभूषा र चाडपर्वहरुको बारेमा गरेको कुराकानी अध्ययन गरैँ ।

सचिन : नमस्कार ! सबै मेरा प्यारा प्यारा साथीहरु । आज हाम्रो स्थानीय पाठ्यक्रम गुलरिया गाथा एकाइ २ को पाठ १ मा हाम्रो समुदायको भेषभूषा र मुख्य चाडपर्वहरुको बारे अध्ययन गर्नु पर्ने छ । यसका बारेमा मलाई त्यति जानकारी छैन । त्यसैले म यसको बारेमा राम्रोसँग जान्न चाहन्छु । कसैले मलाई बताइदेउ न !

रियासा : सचिन, तिमीलाई धेरै-धेरै धन्यवाद ! हाम्रो भेषभूषा र चाडपर्वहरुको बारेमा जान्न उत्सुकता देखाएकोमा मलाई धेरै खुसी लाग्यो । हाम्रो देश संस्कृति, भेषभूषा र चाडपर्वहरुको धनी देश हो । हाम्रो मगर समुदायमा पनि हाम्रो आफ्नै भेषभूषा र चाडपर्वहरु रहेका छन् । हाम्रो मगर समुदायमा मनाउने मुख्य चाडपर्वहरु माघे संक्रान्ति, दशै, तिहार हुन र मुख्य भेषभूषामा पुरुषहरुको शिरमा ढाका टोपी, इस्टकोट, गादो महिलाको गुनियो, चोली र पटुकी रहेका छन् ।

सचिन : धन्यवाद रियासा, तिमीलाई आफ्नो भेषभूषा र पर्वहरुको बारेमा जानकारी गराई दिएकोमा ! मेरो प्यारो साथी रहिम ! अनि तिम्रो समुदायको भेषभूषा र चाडपर्वहरुको बारेमा पनि केही कुराहरु बताइदिन्छौ कि ?

रहिम : धन्यवाद सचिन ! हाम्रो समुदायको मुख्य भेषभूषा र चाडपर्वहरुको बारेमा पनि जान्न चाहेकोमा । म मुसलमान समुदायको विधार्थी हुँ । हिन्दु धर्मावलम्बीको पुजापाठ गर्ने ठाउँ मन्दिर भए जस्तै हामी इस्लाम धर्मावलम्बीको नमाज पढ्ने ठाउँ मस्जिद हो । हाम्रो समुदायमा पनि विभिन्न किसिमका आफ्नै भेषभूषा, चाडपर्वहरु रहेका छन् । जसमध्येमा मुख्य चाडपर्वहरुमा इद, बकरइद, मोहम्मद डे, मोहर्रम (ताजिया), सुवरात आदि पर्दछन् भने मुख्य भेषभूषाहरुमा पुरुषको कुर्ता पैजामा र टोपी हो भने महिलाहरुको नकाब सहितको बुर्का हो ।

सचिन : ओ हो ! नेपाल भनेको त साँच्चै नै चार जात छत्तीस वर्णको साभा फुलबारी नै रहेछ । गुलरिया नगरपालिकामा पनि विभिन्न समुदायभित्र विभिन्न थरिका संस्कृति, भेषभूषा, भाषा, चाडपर्वहरु रहेछन् नि ! अझ अर्को कुरा त सोधन बाँकी छ । गुलरिया नगरपालिकाभित्र थारु समुदायको बाहुल्यता छ । हाम्रो अत्यन्तै मिल्ने साथी प्रतिभा चौधरी पनि हामीसँगै छिन् नि ! उनीबाट पनि थारु समुदायको बारेमा केही ज्ञान हासिल गराईं न त । अँ साँची प्रतिभा ! अब अन्त्यमा तिम्रो समुदायको मुख्य भेषभूषा र चाडपर्वहरुको बारेमा पनि जानकारी गराइदेउ न ।

प्रतिभा : धन्यवाद, यस कक्षाको मिलनसार र जेहेन्दार मित्र सचिन भण्डारीलाई । अँ साँची म थारु समुदायको विधार्थी हुँ । अरु समुदायमा विभिन्न भेषभूषा, भाषा, चाडपर्वहरु जस्तै हाम्रो समुदायको पनि छुट्टै कला, संस्कृति, भाषा, पहिरन र चाडपर्वहरु छन् । जसमध्येमा केही चाडपर्वहरु मिल्दाजुल्दा पनि छन् भने केही चाडपर्वहरु थारु समुदायमा मात्र सीमित रहेका छन् । जस्तै : दशै, तिहार, माघेसंक्रान्ति अरु समुदायमा पनि मनाउने चलन छ । अट्वारी, कृष्ण जन्माष्टमी, गुरिया जस्ता पर्वहरु प्राय थारु समुदायमा मात्र मनाइन्छ जुन हाम्रो समुदायको मुख्य चाडपर्वहरुमा पर्ने गर्दछन् । भेषभूषाको कुरा गर्दा हाम्रो समुदायको मुख्य भेषभूषा भनेको पुरुषले लगाउने धोती, जामा, भेगुवा, शट, कन्ठाला, कर्धुन आदि छन् भने महिलाको पोसाक, लेहेङ्गा, चोली र गुन्यु हुन् । तर आजभोलि यस्ता पहिरन र संस्कृतिहरु पश्चिमी संस्कृतिको देखासिकीमा लोप हुने अवस्थामा छन् । यसको संरक्षण हामी सबै मिलेर गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

सचिन : ओहो ! कस्तो राम्रो कुरा ! मेरो कस्तो मन छोयो । हो, हाम्रा चाडपर्वहरु, संस्कृतिहरु, धर्महरु, भेषभूषा आदिमा सबैतिरबाट विकृति विसङ्गतिहरु फैलिरहेका छन् । यस्ता विकृतिहरुलाई हामी सबै मिलेर रोक्नु पर्दछ । धर्म, संस्कृति, भेषभूषा, चाडपर्व, भाषा लगायतका कुराहरु त हाम्रो प्राण समान हुन् । यस्ता कुराहरुमा विकृति ल्याउनु भनेको आफ्नै पहिचान गुमाउनु पनि हो । मैले आज निकै महत्वपूर्ण विषयका बारेमा जानकारी पाएँ । सबै साथीहरुलाई धेरै धेरै धन्यावाद । हामी यस्तै र अन्य महत्वपूर्ण विषयमा छलफल गर्दै गरौला है त ।

अभ्यास :

१. तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

- क) हाम्रो समुदायमा प्रचलित भेषभूषा र चाडपर्वहरूबारे उदाहरण सहित परिचय दिनुहोस् ।
- ख) धर्म, संस्कृति र भेषभूषाहरूको संरक्षण गर्न के-कस्ता उपायहरु अपनाउन सकिन्छ ? लेख्नुहोस् ।
- ग) समुदायमा रहेका भेषभूषा, संस्कृतिहरूको के महत्त्व रहेको छ ?
- घ) समुदायको भेषभूषा, चाडपर्व र संस्कृति दिनप्रतिदिन लोप हुनुका कारणहरु के-के हुन् ? लेख्नुहोस् ।

२. तल दिइएका भनाइहरु ठिक भए (✓) चिह्न र बेठिक भए (✗) चिह्न लगाउनुहोस् ।

- क) संस्कृति र भेषभूषाहरु दिनप्रतिदिन संरक्षण भइरहेका छन् ।
- ख) समुदायमा रहेका भेषभूषा र संस्कृतिहरूको कुनै महत्त्व छैन ।
- ग) हामीले एक अर्को समुदायले मनाउने सबै चाडपर्वहरुलाई सम्मान गर्नु पर्दछ ।
- घ) हाम्रो देश नेपाल चार वर्ण छत्तीस जातको फूलबारी हो ।
- ड) नेपालको राष्ट्रिय पहिरन दौरा सुरुवाल हो ।

परियोजना कार्य:

तपाईँको समुदायमा रहेका मुख्य-मुख्य भेषभूषा र चाडपर्वहरूको सूची बनाइ कक्षा कोठामा टाँस्नुहोस् ।

नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न समुदायले मान्दै आएका विभिन्न चाडपर्व, रहनसन, भेषभूषा, मूल्यमान्यता र चालचलनहरुलाई रीतिरिवाज भनिन्छ । दशैं, तिहार, माघी, इद, बकरइद, मोहर्रम, छठ, गाइजात्रा, गुरिया, अट्टवारी, होली, ल्होसार, करुवाचौथ, वर्षाइत, सकट, हर्ष्ठ, भौंरी आदि जस्ता चाडपर्वहरु मनाउने तौरतरिकाहरु वा चालचलनहरु नै रीतिरिवाज हुन् भने हाम्रा मुख्य धर्महरुमा हिन्दू, इस्लाम, बौद्ध, इसाई, किराँत आदि रहेका छन् । यिनै धर्म अनुसारका केही चाडपर्वहरुको बारेमा यहाँ चर्चा गरिएको छ ।

दशैं :

दशैं हिन्दु धर्मावलम्बीहरुको मुख्य चाड हो । शारद ऋतुको आश्विन महिनाको शुक्ल प्रतिपदा तिथिदेखि दशमी तिथि सम्मलाई बडादशैं (विजयादशमी) भन्ने गरिन्छ । दशैंको पहिलो दिनलाई घटस्थापना भनिन्छ । यस दिन देवी दुर्गाको पूजाका लागि घडा स्थापना गर्नुका साथै अघिल्लो रात भिजाएर राखिएको जौ, गहुँ, तिल, मकै आदिलाई घरको कुनामा राखिएको माटोमा छर्ने गरिन्छ, जसलाई जमरा राख्ने भनिन्छ । सातौं दिनलाई फुलपातीको नामले सम्बोधन गरिन्छ । यस दिन विभिन्न शक्तिपीठमा फुलपाती भित्र्याउने गरिन्छ र बढाईं गरिन्छ । आठौं दिनलाई कालरात्री भनिन्छ । यस दिन राती चन्द्र अस्त हुने समयमा देवीका नाममा बलि दिने प्रचलन रहेको छ । यस दिनलाई महाअष्टमी पनि भन्ने गरिन्छ । नवौं दिन महानवमीमा नेपालका सबै शक्तिपीठहरुमा मांशाहारहरुले देवी दुर्गा माताको नाममा हाँस, बोका, राँगा, कुखुरा आदिको बलि दिन्छन भने शाकाहारीहरुले बलि स्वरूप कुभिण्डो, नरिवल, उखु

घिरौला आदि अर्पण गर्दछन् । यसरी नौ दिनसम्म विशेष रूपमा नव दुर्गाको पुजा अर्चना गरिने हुँदा यसलाई नवरात्री भन्ने चलन पनि रहेको छ । नौ दिनसम्म पुजा गरेको देवी भवानीको प्रसाद स्वरूप दशमीका दिन आफ्ना मान्यजनहरुको हातबाट निधारमा टिका र जमरा ग्रहण गरी आशीर्वाद लिने गरिन्छ ।

दशैंमा लिङ्गे पिढ, रोटे पिढ खेल्ने, नयाँ कपडा लगाउने, आफन्त सँग भेटघाट गर्ने, मिठो मसिनो हाँसी खुसी खाने कार्यले साँच्चै नै दशैंमा सबैका घरमा खुसी छाउनुका साथै सम्पूर्ण नेपालीमा एकताको सन्देश दिएको हुन्छ ।

तिहार :

तिहार दशैं पछिको नेपालीहरुको महत्त्वपूर्ण चाड हो । यो चाड प्रत्येक वर्ष कार्तिक कृष्ण त्रयोदशीदेखि शुक्ल द्वितीया तिथिसम्म धुमधामले मनाईन्छ । ५ ओटा तिथिमा विशेष रूपले अलग अलग प्राणीहरुको पूजा गरिने भएकोले यसलाई यमपञ्चक पनि भन्ने गरिन्छ । मृत्युदेव यमराज र उनकी वहिनी यमुनाको पौराणिक कथामा आधारित यो चाडलाई दिपावली नामले पनि सम्बोधन गरिन्छ । पाँच दिन कमश : काग, कुकुर, गाई, गोरु र दाजुभाइको पूजा गरिन्छ । यस पर्वले मानिस, जीवजनावर र प्रकृतिविच अन्योन्याश्रित सम्बन्धको प्रतिनिधित्व गर्दछ ।

तिहारमा दाजुभाई, दिदीबहिनी, बुढापाकाहरु मिलेर एकजना भट्टयाउने अरुले उसको स्वरमा स्वर मिलाएर मादलको तालमा लक्ष्मीपूजाको दिनदेखि देउसी भैलो खेलिन्छ । भैली महिलाहरुले र देउसी पुरुषहरुले खेल्ने प्रचलन रहेतापनि आजभोलि महिला पुरुष मिलेर देउसी भैलो खेल्ने प्रचलन छ । पहिले पहिले भट्टयाएर सबैले स्वरमा स्वर मिलाएर देउसी भैलो खेल्ने प्रचलन रहेकोमा आजभोलि रेकर्ड गीत तथा बाजाहरु बजाएर देउसी भैलो खेलिन्छ । आफ्नो मौलिक संस्कृति र प्रचलनलाई बिर्सनु राम्रो होइन । तिहारमा सबैका घर कोठा चोटामा भिलिमिली बत्तीहरु बालिन्छ । सेल, अर्सा, अनरसा, फिनी, भिलझा रोटी पकाईन्छ । तिहारको अन्तिम दिन दिदीबहिनीहरुले आफ्ना दाजुभाइलाई सप्तरङ्गी टीका लगाइ दिने र नयाँ वस्त्र तथा उपहारहरु दिने अनि मिठा-मिठा फलफूल, पकवानहरु खाने गरिन्छ । दाजुभाइले पनि आफ्ना दिदीबहिनीहरुलाई यथाशक्य उपहार सहित दक्षिणा दिने गर्दछन् ।

यसरी तिहार उज्यालो, हर्ष, उमङ्ग, उत्साह र भाइचाराको पर्व हो । यो पर्वले पनि समस्त नेपाली तथा घरपरिवारका सदस्यहरूलाई एकताको सूत्रमा बाँधेको छ ।

माधी/माघे संक्रान्ति :

थारु जातिको पहिचान बोकेको माधी पर्वलाई स्थान विशेष अनुसार माघ, माधी, माघेसंक्रान्ति, माधी देवानी पनि भन्ने गरिन्छ । माधी पर्व थारुसमुदायको सबैभन्दा ठूलो पर्व भएकाले यसलाई परापूर्वकालदेखिनै धुमधामका साथ मनाउँदै आइरहेको पाईन्छ । आ-आफ्नो ठाउँअनुसार यसलाई नयाँ वर्षका रूपमा, उन्मुक्ति दिवसको रूपमा, सद्भाव र मेलमिलापको रूपमा तथा आफ्ना दिदीबहिनीहरूलाई कोशेली प्रदान गर्ने, धुमरु गीत गाउने, दफ मादल बजाउने र मघौटा गीत गाउँदै विभिन्न नाचहरु नाच्ने गरिन्छ । विभिन्न खानाका परिकारहरु बनाउनका लागि काठ, दाउरा, अनदीको चामल, जाँड, रक्सी आदिको जोहो गरिन्छ साथै वनबाट मालु र सालको पात टिपेर ल्याइ दुना, टपरी गाँस्ने गरिन्छ । अनिवार्य रूपमा बनाइने खानेकुरा ढिकरी बनाउनका लागि भएसम्म मसिनो चामलको पिठो पिस्ने गरिन्छ । त्यसैगरी पुस मसान्तमा गत सालको सबै कारोबारको अन्त्य र माघ १ गतेदेखि नयाँ कारोबारको थालनी गर्ने चलन रहेको छ । माधीको पहिलो हप्ताभित्र घरका सबैजना बसेर घर व्यवहारबारे छलफल गरिन्छ । जस्तै: खेत जोत्ने वा छाड्ने, विवाह गर्ने कि नगर्ने, साहु महाजनसँग व्यवहार गर्ने कि नगर्ने, आगामी वर्षको लागी योजना बनाउने गरिन्छ । गाउँभरिका व्यक्तिहरु भेला भई गाउँको नेतृत्वकर्ता बङ्गधर (भलमन्सा, महँताँवा) पनि चयन गरिन्छ ।

करुवा चौथ :

कर्तिक महिनाको कृष्ण पक्षमा चन्द्र उदयका समयमा जुन दिन चौथी तिथी पर्छ त्यस दिन ब्रह्ममुहूर्तबाट यो व्रत प्रारम्भ हुन्छ । बेलुका चन्द्रमाको दर्शन र पुजा गरेपछि व्रत समापन हुन्छ । करुवाचौथ व्रत विवाहित महिलाहरु उपवास बसेर राती चन्द्रमालाई अर्घ दिएपछि भोजन गर्ने प्रचलन छ । यस बाहेक करुवा चौथको व्रत बस्दा धेरैजसो महिलाहरु

निराहार रहेर चन्द्र उदयको प्रतिक्षा गर्दैन् र चन्द्रमा दर्शनपछि मात्र व्रतको समापन गर्दैन् । यो ब्रत १२ वा १६ वर्षसम्म गरेपछि उच्चापन गर्ने नियम छ ।

भौंरी पर्व :

असार शुक्ल पूर्णिमा अर्थात् गुरुपुर्णिमाका दिन मधेसी समुदायका व्यक्तिले भौंरी पर्व मनाउने गर्दैन् । यो पर्वका दिन विहान घरमा लिपपोत गरी भौंरी पकाउन गहुँको पिठो मुझी गोलो आकारको परिकार बनाई आँकको पातमा बेरी गाईगोरुको गोबरबाट बनेको कण्डा अर्थात् गुँइठालाई गाईबस्तु पाल्ने गोठमा आगो बाली पिठोको गोलो बनाइएको परिकारलाई पकाउने गरिन्छ जसलाई भौंरी भनिन्छ । हाम्रो गुलरिया नगरपालिकामा अवधि भाषा बोल्ने हिन्दू समुदायका अधिकांश व्यक्तिले यो पर्व मनाउने गर्दैन् ।

सातु पर्व (सतुवा) :

बैशाख शुक्ल तृतीयको अवसरमा जैको सातु र सर्वत खाई वा वितरण गरी यो पर्व मनाइन्छ । धार्मिक ग्रन्थअनुसार त्रेतायुगको शुरुवात यसै तिथिबाट भएको मान्यता छ । यस पर्वलाई अक्षय तृतीया पनि भनिन्छ ।

अट्वारी :

अट्वारी पर्व कुशे औंसी पछिको पहिलो आइतवारको दिन मनाउने गरिन्छ । अट्वारी पर्वको अधिल्लो दिन भाले नबास्दै दर खाइसक्नु पर्छ । यो पाँच भाइ पाण्डवका माइलो भाइ भिमले थारु राजा दंगीशरणको

राज्यलाई दुश्मनबाट बचाएकोले उनको सम्मान तथा खुसियालीको रूपमा यो पर्व मनाइन्छ । अट्वारी पर्वमा एउटा रोटी एकपट्टिबाट मात्र पकाइन्छ । अन्य रोटीहरु पनि पकाइन्छ । यस पर्वमा सबभन्दा पहिला पूजा गर्दा भेवा (भीम भगवान) को पुजा हुन्छ । त्यसपछि खानुभन्दा पहिला एक टपरी छुटै राखी त्यसमा फलफूल, दही राखिन्छ । अट्वारीको भोलिपल्ट व्रतालुहरु नुहाइधुवाइ गरी भात, तरकारी पकाउँछन् । खाना खानुभन्दा पहिले टपरीमा भात तरकारी आफ्ना चेलीबेटीहरुको नाममा छुट्याउने काम गरिन्छ । त्यही टपरीमा छुट्याएको खानेकुरालाई अग्रासन भनिन्छ ।

इद :

इस्लाम धर्मावलम्बीहरुले मनाउने चाडपर्वहरु मध्येको मुख्य चाड इद (इद उल फित्र) हो । इस्लाम धर्मावलम्बीहरु ३० दिनसम्म रमजानको महिनामा निराहार (पानी पनि नखाई) रोजा (व्रत) बस्ने गर्दछन् । ३० दिनको रोजा (व्रत) सकिएको भोलि पल्ट हर्षोल्लासका साथ इद पर्व मनाउँछन् । यसमा एकले अर्कालाई अंगालो हालेर इदको शुभकामना आदानप्रदान गर्दछन् ।

अभ्यास

१. तलका प्रश्नहरुको उत्तर लेख्नुहोस् :

- क) समुदायको रीतिरिवाज र धर्म भन्नाले के बुझिन्छ ? लेख्नुहोस् ।
- ख) हाम्रो समुदायमा रहेका धर्म र रीतिरीवाजहरु के के रहेका छन् ? सूची बनाई लेख्नुहोस् ।
- ग) दशैं तिहारमा प्राय गरेर कुन देवताको पूजा गरिन्छ ?
- घ) ‘दशैं’ शीर्षकमा निबन्ध लेख्नुहोस् ।
- ड) तिहारको महत्त्व लेख्नुहोस् ।

२. जोडा मिलाउनुहोस् :

माघी पर्व	बौद्ध
क्रिसमस डे	इस्लाम
करुवा चौथ	थारु समुदायको नयाँ वर्ष
अट्टवारी	इसाई
बुद्ध जयन्ती	हिन्दू

परियोजना कार्य :

आ-आफ्नो समुदायमा रहेका जातजाति तथा धर्महरुको सूची बनाई तिनीहरुले मनाउने चाडपर्व तथा रीतिरिवाजको बारेमा लेखी कक्षा कोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

कुनै पनि समुदायमा विभिन्न धर्मका आस्थाहरुको उद्देश्य प्राप्तिका लागि निर्माण गरिएका विभिन्न पवित्र स्थलहरूलाई धार्मिक स्थल वा आस्थाका केन्द्रहरू भनिन्छ । गुलरिया नगरपालिकाको विभिन्न स्थानहरूमा रहेका मठमन्दिर, मस्जिद, गुम्बा, मण्डलीहरू आस्थाका केन्द्रहरू हुन् । बगलामुखी मन्दिर, कोटही मन्दिर, राधाकृष्ण मन्दिर, गायत्री शक्तिपीठ, पर्वतीया मन्दिर, खण्डाबाबा मन्दिर, जामा मस्जिद, इदगाह, चर्चहरू यहाँका मुख्य धार्मिक आस्थाका केन्द्रका रूपमा रहेका छन् । यी आस्थाका केन्द्रहरूमा यहाँका स्थानीय समुदायका मानिसहरू लगायत अन्य ठाउँहरूबाट पनि धेरै मात्रामा धार्मिक मान्यताप्रति आस्था राख्ने श्रद्धालु भक्तजन लगायत विद्यार्थी, आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको आगमन हुने गर्दछ ।

गुलरियामा स्थानीय स्तरमा विभिन्न गाउँ/ठाउँमा थुप्रै धार्मिक आस्थाका केन्द्र रहेका छन् जसको खोजीनिती, पहिचान र विकासका लागी यस्ता धार्मिक केन्द्रहरूको विभिन्न तह र तप्काबाट खोजीनिती गर्न जरुरी देखिन्छ ।

कोटहीदेवी मन्दिर :

गुलरिया नगरपालिका वडा नम्वर ४ सुहेलवामा अवस्थित कोटहीदेवी मन्दिर हाम्रो आस्थाको केन्द्र हो । यहाँ पहिला पिपलको ठुटाको फेदमा शिलापत्र मात्र थियो । भक्तजनहरू त्यही शिलापत्रलाई कोटहीदेवी मानी पूजा अर्चना गर्दथे । वि.सं. २०४४ सालमा काठमाण्डौमा कोटहीदेवीको मूर्ति बनाई यहाँ धार्मिक विधिअनुसार स्थापना गरिएको थियो । कोटहीदेवीको मूर्ति निकै आकर्षक र कलात्मक छ । मन्दिर परिसर निकै फराकिलो रहेकोले यस क्षेत्रमा विवाह मण्डप, पूजारी बस्ने घर लगायत विभिन्न भगवानका अन्य साना मन्दिरहरू पनि रहेका छन् । कोटही मन्दिरमा हिन्दुहरूको पर्व विजया दशमीको नवरात्रीमा विशेष पूजा अर्चनाका लागि भक्तजनहरूको घुइँचो लाग्ने गर्दछ साथै चैते दशैंको अष्टमी र नवमीमा पनि विशेष पूजा हुने गर्दछ । यस बेला मधेसी समुदायका भक्तजनहरू नरिवलको जटा लिएर देवीलाई चढाउने गर्दछन् । उक्त दिन पनि यहाँ भक्तजनहरूको निकै भीड लाग्ने गर्दछ । यस

मन्दिरमा पशुबलि दिने प्रथा हटाइएको छ ।

बगलामुखी मन्दिर :

यो मन्दिर गुलरिया नगरपालिका वडा नम्बर ७ बागेश्वरी टोलमा अवस्थित छ । यस मन्दिरमा भक्तजनहरु आइ पूजाअचंना गर्न्छन् । सन्ध्याकालीन समयमा दीप प्रज्वलन सहित नियमित पूजा आराधना हुँदै आएको छ । दुगामाताको मुति स्थापित गरिएकोले बगलामुखी देवीकै पूजा आराधना गर्ने गरिन्छ । मन्दिरमा प्रत्येक वर्ष घटस्थापनादेखि नवमीसम्म भक्तजनहरुको आवतजावत हुन्छ । विशेषत यस मन्दिरमा विवाह, मुण्डन संस्कार पनि गरिन्छ । गुलरिया नगरपालिकाको महत्वपूर्ण धार्मिक स्थलको रूपमा यो मन्दिर रहेको छ ।

श्री लक्ष्मीनारायण मन्दिर तोतादि मठ :

यो मन्दिर गुलरिया नगरपालिका वडा नम्बर ४ मा बव्य बहुमुखी क्याम्पस भन्दा पश्चिम र सरयू नदीभन्दा पूर्वतरफ रहेको छ । श्री लक्ष्मीनारायण मन्दिर तोतादिमठको स्थापना वि.सं. २०३६ सालमा भएको हो । वैदिक सनातन हिन्दू पञ्चतिकाट श्री लक्ष्मीनारायण मुतिमा प्राण प्रतिष्ठा गरिएको यस मठमा श्री बैष्णवीय परम्पराका आधारमा भगवान लक्ष्मीनारायणको पूजा गरिन्छ । मठमा श्रीकृष्ण जन्माष्टमी, रामनवमी, वामन द्वादशी, नृसिंह जयन्ती, गोदा उत्सव (पौष महिना भर) र प्रत्येक एकादशी, गुरुपूर्णिमामा विशेष रूपमा पूजाअचंना र कथा प्रवचन हुन्छ । यस मन्दिरमा गुरुपरम्परालाई विशेष महत्व दिइन्छ ।

पर्वतीया मन्दिर :

यो मन्दिर गुलरिया नगरपालिका वडा नम्बर १ मा अवस्थित रहेको छ । यस मन्दिरमा माता पावतीको पूजा अचंना गरिन्छ । यस मन्दिर क्षेत्रमा अन्य मन्दिर पनि अवस्थित रहेका छन् । यहाँ नवरात्रमा विशेष पूजा अचंना गरिन्छ ।

जामा मस्जिद :

गुलरिया बजारमा रहेको जामा मस्जिद वडा नम्वर ७ मा पर्द्ध भने इदगाह वडा नम्वर ५ मा अवस्थित रहेको छ । इस्लाम धर्मावलम्बीहरु जामा मस्जिदमा प्रत्येक शुक्रबारका दिन जुमाको नमाज पढ्छन् भने इदगाहमा इद र बकरइदको नमाज पढ्छन् ।

अभ्यासः

क) तलका प्रश्नहरुको उत्तर लेख्नुहोस् ।

- १) गुलरिया नगरपालिकाभित्र पर्ने मुख्य धार्मिक आस्थाका केन्द्रहरुको नाम लेख्नुहोस् ।
- २) बगलामुखी मन्दिरको छोटो परिचय दिनुहोस् ।
- ३) गुलरिया नगरपालिकाभित्र रहेको धार्मिक स्थलहरुको संरक्षण र विकासका लागि के-कस्ता कार्यहरु गर्नुपर्दछ ? लेख्नुहोस् ।
- ४) कोटही मन्दिरको बारेमा छोटकरीमा लेख्नुहोस् ।
- ५) लक्ष्मीनारायण मन्दिरमा विशेष पूजा अर्चना कहिले गरिन्छ ?

ख) तलका खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भर्नुहोस् ।

- १) कोटही मन्दिर वडा भित्र पर्ने धार्मिक संरचना हो ।
- २) पर्वतीया मन्दिर नगरपालिकामा पर्दछ ।
- ३) इस्लाम धर्मावलम्बीहरु मा प्रार्थना गर्न जान्छन् ।
- ४) हरु किसमस धुमधामसँग मनाउँछन् ।

परियोजना कार्य :

आफु बसोबास गर्ने क्षेत्रभित्र रहेका धार्मिक आस्थाका केन्द्रहरुको अवलोकन गरेर प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

लोकगीत अथवा लोक सङ्गीत लोक संस्कृतिकै प्रमुख अङ्ग हो । यसलाई नेपाली प्राकृतिक कविता पनि भन्ने गरिन्छ । यसले आफ्नो रूप र विधा आफैले जन्माउँछ । यो सरल, सुवोध र लोकप्रिय हुन्छ । त्यसैले लोकगीत भनेको मनबाट जन्मिने कुरा हो । लोक सङ्गीत अथवा लोकगीत जनसमुदायको गीत हो । गाउनु, बजाउनु र नाच्नुको संयोजन नै सङ्गीत हो । यो एकपछि अर्कोमा मौखिक रूपमा हस्तान्तरण हुने गर्दछ । यो समाजको गीत हो । यो समाजले गाएको हुन्छ, समाजले बचाएको हुन्छ । समाजले नै एक पुस्ताबाट अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण गर्दै जान्छ । लोकगीतलाई मिठास दिनका लागि सङ्गीतको रूपमा प्रयोग गरिने विभिन्न बाच्च सामग्रीलाई बाजा भनिन्छ । जस्तै : मादल, डम्फु, खैंजडी, सारङ्गी, हार्मोनियम, ढोल, बाँसुरी, नगारा, मंजिरा, तासा, घुङ्घुरु, भाँभ आदि । यी बाजा सामग्रीलाई लोकबाजा पनि भनिन्छ । आजको नयाँ पुस्ताले यी स्थानीय लोकगीत र स्थानीय लोकबाजालाई दिनप्रतिदिन विसिनै गएको छ । पश्चिमी संस्कृति र सभ्यताको बढी प्रभाव परेको कारण विकृति विसङ्गति बढौ गएको छ । त्यसैले आफ्नो लोकगीत र लोक बाजाहरुको संरक्षणका लागि आजको पुस्तालाई स्थानीय कला, लोकगीत र लोकबाजाको वारेमा प्रशिक्षणका माध्यमबाट आकर्षित गर्न स्थानीय सरोकारबाला पक्षबाट विशेष ध्यान पुऱ्याउन अत्यावश्यक छ ।

विभिन्न स्थानीय लोकबाजाहरू :

१. हार्मोनियम :

हार्मोनियम एउटा सङ्गीत वाच्च यन्त्र हो । यसको प्रयोग प्राचीन कालदेखि नै हुँदै आइरहेको छ । यस बाजामा हावाको प्रवाह गरी विभिन्न किसिमका सुर र ध्वनि निकाल्न सकिन्छ । यसले एक हातले हावाको वहाव गराइन्छ भने अर्को हातले रिड (वटन) थिची ध्वनि निकालिन्छ । यसको प्रयोग भजन कीर्तन, गजल, नृत्य, कवाली, रामलीलामा व्यापक प्रयोग भएको पाईन्छ ।

२. ढोल :

ढोल लोकसङ्गीत वा भक्तिसङ्गीतलाई ताल दिनका लागि प्रयोग गरिने वाद्ययन्त्र हो । यसलाई हात वा छडीले बजाईन्छ । यस

बाजालाई मध्देसी समुदायमा भजन कीर्तन, विवाह गीत, बधाई गीत तथा कवाली गाउँदा प्रयोग गरिन्छ ।

३. मादल (मन्दरा) :

मादल नेपालकै प्रसिद्ध लोकबाजा हो । नेपाली समाजको सबै सांस्कृतिक कार्यहरूमा यसको प्रयोग हुन्छ । सबैभन्दा पहिला मादल बजाउने मगर समुदाय हो । यसलाई काठ, छाला, छालाको डोरी र दुबै पट्टिको भागमा खरी (पिना) लगाएर बनाइएको हुन्छ ।

४. बाँसुरी :

बाँसुरी एउटा वायु वाद्ययन्त्र हो । यस बाजालाई प्रायः जसो लोकसङ्गीत तथा नृत्यमा प्रयोग गरिन्छ । गाउँघरमा गोठाला जाँदा, मेलापात जाँदा यसबाट विभिन्न किसिमका धुनहरु निकाली मनोरञ्जनको साधनको रूपमा प्रयोग गरिन्छ । यसलाई एउटा लामो र वेलनाकार बाँस र काठको नलीमा सात ओटा प्वाल पारेर बनाइन्छ ।

५. मंजिरा :

मंजिरा मुख्य रूपमा भजन कीर्तनमा प्रयोग हुने महत्त्वपूर्ण लोकबाजा हो । यसमा दुईओटा मिश्रित धातुले बनेको प्लेटहरुको बिचको प्वालमा डोरी लगाएर त्यस डोरीलाई दुबै हातमा समाएर ती दुईओटा प्लेटहरुलाई एक आपसमा ठोककाई ध्वनी निकालिन्छ ।

लोकगीतका तत्त्वहरू

१. भाका :

लोकभाकाले स्थानीय ठाउँको र क्षेत्रको प्रतिविम्बन गर्दछ । जुन ठाउँ, क्षेत्रको लोक भाका हो त्यसले त्यसै ठाउँ र क्षेत्रको पहिचान बोकेको हुन्छ । देउडा भाकाले पश्चिमको पहिचान बोकेको हुन्छ । यसलाई पश्चिमी भाकाको रूपमा लिइन्छ । त्यसैले लोकगीतको

परिचय नै लोकभाकाले दिएको हुन्छ । लोकगीतका लागि अनिवार्य तत्त्व भाका हो । यसलाई पूर्वको भाकाको रूपमा सहजै बुझ्न सकिन्छ ।

२. भाषा :

भाषा भनेको विचार विनिमयको साधन हो । यसका माध्यमबाट लोकगायकले आफ्नो गीतलाई जनसमुदायसम्म पुऱ्याउन सफल हुन्छ । लोकगीतको भाषामा स्थानीयता पाईन्छ । यसमा ठेट र भरा शब्दहरू प्रयोग भएका हुन्छन् । लोकगीतमा स्थानीय चलनचल्तीका शब्द प्रयोग गरिएको हुन्छ । लोकगीतको भाषा आफ्नै प्रकारको हुन्छ । त्यसैले लोकगीतको महत्त्वपूर्ण तत्त्व मध्ये भाषा एक हो ।

३. कथ्य :

लोकगीतको गायकले आफ्नो गीतमा कुनै भाव वा विचार व्यक्त गरेको हुन्छ त्यसलाई कथ्य भनिन्छ । हरेक लोकगीतमा कुनै न कुनै कथ्य वा समष्टि भाव व्यक्त भएको हुन्छ । यसलाई विषयवस्तुको रूपमा लिन सकिन्छ । लोकगीतमा भाव र कथ्यको माध्यमबाट सन्देश वा जीवन दर्शन समेत उपलब्ध हुन्छ ।

४. लय :

समयको समान चाललाई लय भनिन्छ । लोकगीतमा समयको चाल हुन्छ । कति बेला यो उच्च हुन्छ भने कुनै बेला मध्यम र सुस्त हुन्छ । यही गीतमा आउने गतिलाई चाल भनिन्छ । द्रुत लय, मध्य लय र विलम्बित लय गरी लयलाई तीन भागमा वँडिएको छ ।

अभ्यासः

१) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेखुहोस् ।

- क) लोकगीत भनेको के हो ? कुनै एउटा लोकगीत लेखी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।
- ख) लोकबाजा भनेको के हो ? हाम्रो स्थानीय स्तरमा पाइने लोकबाजाहरूको सूची बनाउनहोस् ।
- ग) लोकगीतका तत्त्वहरु के-के हुन् ? छोटकरीमा लेखुहोस् ।
- घ) लोकगीत र लोकबाजाहरूलाई संरक्षण गर्न के-के कार्यहरु गर्न सकिन्छ ?
- ड) मादलको बनोट बारेमा छोटकरीमा लेखुहोस् ।

२) तलका खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भन्नुहोस् ।

- क) लोकगीत हो ।
- ख) लोकगीतलाई मिठास बनाउनको लागि सङ्घीतको रूपमा प्रयोग गरिने विभिन्न सामाग्रीलाई बाजा भनिन्छ ।
- ग) मादल नेपालकै प्रसिद्ध बाजा हो ।
- घ) भाका लोकगीतको प्रमुख हो ।
- ड) बाँसुरी हो ।

परियोजना कार्यः

आफ्नो गाउँ समाजमा बजाइने लोकबाजाहरूको नाम बुबाआमालाई सोधी लेखुहोस् र कक्षामा सुनाउनुहोस् ।

हाम्रो समुदायमा अशिक्षा र बेरोगारीको कारणले अथवा विभिन्न तवरले धेरै मानिसहरु गरिबीका रेखामुनि रहेका छन् । जसले गर्दा थुप्रै सामाजिक विकृति विसङ्गतिले बेला-बेलामा हाम्रो समाज आकान्त बनेको छ । जसमध्ये देखापरेको एउटा ठूलो विकृति बालविवाह हो । बालविवाह भनेको सानै उमेर वा २० वर्ष नपुग्दै गरिने विवाह हो । नेपालको कानुन अनुसार केटा वा केटीको उमेर २० वर्ष नपुगी गरिएका सबैखाले विवाह बालविवाह हो । चेतना स्तर, अशिक्षा र गरिबीका कारणले बालविवाह हुने गर्दछ । शिक्षामा पहुँच नभएका व्यक्तिहरूलाई बालविवाह भनेको के हो ? यसबाट हुने असर र बेफाइदाहरु के-के छन् ? बालविवाहलाई कानुनले कस्तो अपराध मानेको छ ? बालविवाह गरेमा कस्तो कानुनी कारबाही हुन्छ ? यी कुराको बारेमा पनि चेतना र जानकारी हुँदैन । उनीहरुको गाँसवास र शिक्षाको उचित पहुँच नभएमा यस किसिमका समस्याहरु आउने गर्दछन् । बालविवाहको कारणले आजभोलि हाम्रो समाजमा दिनप्रतिदिन महिला हिंसाका समस्याहरु पनि आइरहेका छन् ।

बालविवाह हुने कारणहरु

- क) सरल मानसिकताको समाज ।
- ख) मानव शरीरको संरचना र कार्यक्षमताको ज्ञानको अभाव ।
- ग) रजस्वला भन्दा पहिले छोरीको कन्यादान गर्नुपर्द्ध भन्ने धार्मिक मान्यता ।
- घ) बाल्याकालमा विवाह गरिदिएपछि अभिभावकको दायित्वबाट चाँडै उन्मुक्ति पाउन ।
- ड) सामाजिक सञ्जालको प्रभाव ।
- च) आर्थिक, धार्मिक, सामाजिक लगायतका कारणहरु ।

बालविवाहले पार्ने प्रभावहरू

क) शिक्षामा असर तथा रोकावट :

बालविवाहले प्रत्यक्षरूपमा बलिकाको बालापन समाप्त हुने, विद्यालय जान रोक लगाउने, आर्थिक अवसरहरूमा कमी, घरेलु हिंसा, दुर्व्यवहारको उच्च जोखिम, आर्थिक निर्भरता, निर्णय गर्ने शक्तिमा कमीका साथै असमानता बढाउन मद्दत गर्छ ।

ख) मानसिक र शारीरिक विकासमा कमी :

बालविवाहले विशेष गरी बालकभन्दा बलिकामा धेरै शारीरिक असर पार्दछ र बालिका शारीरिक, मानसिक र घरेलु हिंसामा पर्न सक्ने जोखिम बढाउँछ ।

ग) शारीरिक रूपमा परिपक्व नभई गर्भवती हुने :

किशोर आमाबाट जन्मएका बच्चाहरु अस्वस्थ्य हुनुको साथै मृत्यु हुने सम्भावना अधिक हुन्छ । उमेर नपुगी जन्मएका सन्तानको शारीरिक र मानसिक विकास नहुनाले दोस्रो पुस्तामा समेत प्रभाव पर्दछ ।

घ) विभिन्न स्वास्थ्य समस्या र यौन रोग लाग्ने सम्भावना :

कम उमेरमा विवाह भएका बालिकाहरु सुरक्षित यौन अभ्यासबाटे छलफल गर्न असमर्थ हुन्छन् । यसले उनीहरूमा ईच्छा विपरीत गर्भधारण हुने, एचआइभी तथा अन्य यौन सङ्करण हुने प्रवल सम्भावना हुन्छ । १५ वर्षको उमेरभित्र विवाह हुनेलाई २० वर्षको उमेरमा विवाह हुने महिलाको गर्भावस्थाभन्दा ५ गुण बढी शारीरिक जोखिम हुने गर्दछ । जसले गर्दा फिस्टुला र पाठेघर खस्ने जस्ता गम्भीर समस्या आउन सक्छ ।

ड) बालविवाह सम्बन्धी कानुनी व्यवस्था :

नेपालको कानुनले विवाहका लागि केटा र केटीको न्यूनतम उमेर २० वर्ष कायम गरेको छ । यसभन्दा कम उमेरमा गरिएको विवाहले कानुनी मान्यता नपाउने व्यवस्था कानुनमा छ । त्यसैले बीस वर्ष नपुगी हुने विवाह विरुद्धको मुद्दा सरकारवादी भई चल्ने व्यवस्था छ ।

बालविवाह रोकथाम तथा नियन्त्रणका उपायहरू :-

- १) बालविवाह हुन लागेको थाहा पाएमा सम्बन्धित निकायमा गोप्य जानकारी दिने ।
- २) कानुनी मान्यतालाई कडाईका साथ लागु गर्ने ।
- ३) समुदायमा बालविवाह सम्बन्धी जनचेतनामूलक सङ्क नाटक प्रदर्शन गर्ने ।
- ४) धार्मिक, सांस्कृतिक वा मनोरञ्जनात्मक कार्यक्रममा अशिल गीत वा नृत्य प्रदर्शनमा रोक लगाउने
- ५) पाठ्यक्रममा बालविवाह सम्बन्धी विषयवस्तुहरू संमावेश गर्ने ।
- ६) समुदायमा ठाउँ ठाउँमा बालविवाह रोकथाम सम्बन्धी लेख तथा पोष्टरहरू राख्ने ।
- ७) धार्मिक गुरुहरुबाट प्रवचनमार्फत चेतनामूलक कार्यक्रमहरू गर्ने ।
- ८) विवाह गर्नु भन्दा पहिले जिल्ला प्रशासनमा केटा र केटीको उमेर प्रमाणित गराउने ।

अभ्यास :

१) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् ।

- क) बालविवाह भनेको के हो ? समाजमा बालविवाह हुने कारणहरू लेख्नुहोस् ।
- ख) बालविवाह गर्नाले पर्ने प्रभावहरू बुँदागत रूपमा लेख्नुहोस् ।
- ग) बालविवाह रोकथामका उपायहरू लेख्नुहोस् ।
- घ) बालविवाह रोकथामका लागि हामीले के-कस्तो प्रयासहरू गर्न सक्छौं ? आफ्नो धारणा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

२) तलका खाली ठाउँमा मिल्ने शब्द लेख्नुहोस् ।

- क) सानै उमेर वा २० वर्ष नपुग्दै गरीने विवाहलाई भनिन्छ ।
- ख) नेपालको कानुनले विवाहका लागि केटा र केटीको न्युनतम उमेर वर्ष कायम गरेको छ ।
- ग) बालविवाहले लाई वृद्धि गर्दछ ।
- घ) शिक्षाको कमीले मानिसहरू हाम्रो समाजमा गर्दछन् ।

ड) उमेर नपुगी जन्मिएका सन्तानहरुको र विकास
राम्रो हुन सक्दैन ।

परियोजना कार्य १:

समुदायमा हुने बालविवाह रोकथाम गर्न के-कस्ता कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्छ ?
आफ्नो समुदायका मानिसहरुसँगको कुराकानीका आधारमा प्रतिवेदन तयार गरी
कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

परियोजना कार्य २:

बालविवाह सम्बन्धी जनचेतनामूलक नाटक तयार गरी विद्यालयको कुनै समारोह वा
कार्यक्रम पारेर प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

एकाइ

३

स्थानीय पेसा, व्यवसाय र प्रविधि

सिकाइ उपलब्धिहरू :

- स्थानीय परम्परागत सामग्रीहरुको उत्पादनका लागि घरेलु आरन (भट्टी) उच्चोगको महत्त्वबारे जान्न,
- भट्टाबाट इँटाको उत्पादन विधिबारे र यसका चुनौति तथा आधुनिक प्रविधिबारे जान्न र
- कृषि उपज प्रशोधनका विभिन्न विधिहरुका बारेमा भन्न ।

परम्परागत रूपमा चलिआएका स्थानीय रूपमा प्रयोगमा आउने फरुवा, बन्चरो, खुर्पा, खन्ती, कुटो, हँसिया, चिम्टा आदि निर्माण गरिने साना खालको उद्योगलाई आरन (भट्टी) उद्योग भनिन्छ । आरन भनेको धातुजन्य वस्तुको उद्योग हो । आरनमा कच्चा पदार्थ गालेर वा पगालेर निश्चित

स्वरूपको भाँडा या हात हतियार बनाइन्छ । मानव सभ्यतामा खेतीपाती सुरु हुनुभन्दा अगाडि नै हतियारको आविष्कार भईसकेको थियो । कृषिसँगै औजारहरूको विकास भएको कुरालाई स्वीकार्ने हो भने हाम्रो समाजको सबैभन्दा पुरानो उद्योग आरन नै हुनुपर्छ । पछिल्लो समयमा आधुनिक ग्रील उद्योगहरूको स्थापना र व्यापक प्रयोग हुँदै आएको अवस्थामा अझैपनि ग्रामीण क्षेत्रमा आरन (भट्टी) उद्योगको व्यापक प्रयोग भइरहेको पाईन्छ । अहिलेको समय र परिवेशमा सहर बजारभन्दा टाढा रहेको ग्रामीण ठाउँ र आधुनिक मेसिनरी सामानहरूको पहुँच कम भएका ठाउँमा यस किसिमका उद्योगहरूको उपयोग भइरहेको छ । यस किसिमका उद्योगहरूबाट आफूसँग भएको उचित सिप र सानो लगानीमा सञ्चालन गरी राम्रो जीविकोपार्जन गर्न सकिन्छ । हामीले प्रयोग गर्ने फरुवा, बन्चरो, खुर्पा/हँसिया/बाँका, खन्ती आदि सबैको आ-आफ्नो महत्त्व र कार्य रहेको छ । फरुवाबाट हामीले आफ्नो खेतबारीलाई सजिलै खन्न सक्छौ भने बन्चरोले दाउराहरू चिर्न लगायत अन्य कामहरूमा पनि प्रयोग गर्न सक्छौं । त्यस्तै खुर्पाहरू आफ्ना घरमा पालेका घरपालुवा जीवजन्तुहरूको लागि घाँस काट्न वा करेसाबारीको भारपातहरू सफा गर्नको लागि र खन्ती कुनै पनि किसिमका पिलर, खाँवा, थाँको गाइनको लागि खाल्डो खन्नमा प्रयोग गरिन्छ । यस किसिमका हाते औजारहरू छुट्टा छुट्टै कामहरूको प्रयोगमा आउने भएकाले र घरेलु आरन उद्यागेगबाट निर्माण गरिएका सामानहरू धेरै जसो कृषि क्षेत्रमा बढी प्रयोग हुने भएकाले ग्रामीण क्षेत्रमा आरन उद्योगको बढी महत्त्व बढेको हो ।

हँसिया

हथौडा

खन्ती

फरुवा

कुटो

आरन भट्टीको महत्त्व तथा फाइदाहरू :

- १) जीविकोपार्जन गर्ने माध्यम ।
- २) व्यक्तिगत सिपको पहिचान र आर्थिक आम्दानी गर्न सकिने ।
- ३) विभिन्न धारिला हातहतियाहरु स्थानीयस्तरमा उत्पादन गर्न सकिने ।
- ४) समयको उचित सदृपयोग गर्न सकिने ।
- ५) कम लगानी र सानो ठाउँमा पनि सञ्चालन गर्न सकिने ।

अभ्यासः

(क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् ।

- १) आरन (भट्टी) उद्योग भनेको कस्तो उद्योग हो ?
- २) आरन उद्योगमा कस्ता कस्ता खालका सामग्रीहरु उत्पादन गर्न सकिन्छ ?
- ३) आरन उद्योगको महत्त्व छोटकरीमा लेख्नुहोस् ।
- ४) आरन उद्योगको विकासले कस्तो खालको रोजगारीको सिर्जना गर्न सकिन्छ ?
लेख्नुहोस् ।

(ख) खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भर्नुहोस् :

- १) आरन उद्योगले हाम्रो दैनिक जीवन चलाउन बनाउँछ ।
- २) आरन भनेको वस्तुको उद्योग हो ।
- ३) आरनमा कच्चा पदार्थ गालेर पगालेर निश्चित स्वरूपको या बनाइन्छन् ।
- ४) खन्ती कुनै पनि किसिमका पिलर, खाँवा, थाको, किला गाड्नको लागि खन्नमा प्रयोग गरिन्छ ।

परियोजना कार्य :

तपाईंको नजिकको आरन उद्योगको अवलोकन गर्नुहोस् । त्यहाँको भौगोलिक अवस्था, आर्थिक अवस्था, निर्माण हुने सामानहरु, कच्चा पदार्थका स्रोतहरु र आम्दानीको बारेमा प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

गुलरिया नगरपालिका कृषि उपजका लागि निकै प्रसिद्ध छ । यस क्षेत्रमा मौसमी तथा बेमौसमी अन्नबाली, फलफूल तथा तरकारीहरूको खेती गरिन्छ । यहाँ नगदे बालीका रूपमा खुर्सानी, ममफली, सखरखण्ड, तरबुजा, खरबुजा आदि उत्पादन गर्ने गरिएको छ । यसैगरी गुलरिया नगरपालिका बर्व्य नदीको तटीय क्षेत्रमा पर्ने भएकोले पनि यहाँको बलौटे माटोमा विभिन्न किसिमका तरकारी तथा फलफूलहरू उत्पादन गर्ने गरिएको छ । यसैगरी गुलरिया नगरपालिकालाई उखु तथा केराको लागि पकेट क्षेत्र मान्न सकिन्छ । यहाँका अधिकांश किसानहरूले पछिल्लो समयमा व्यावसायिक रूपमा केरा खेती गर्दै आएको पाईन्छ । यसरी सिजनमा बढी उत्पादन हुने अन्नबालीहरूलाई दिगो रूपमा भण्डारण गर्न सकेमा अन्य सिजनहरूमा उपभोग गर्न तथा विक्री गरेर आय आर्जन गर्न सकिन्छ । तसर्थ हामी यस पाठमा कृषि उपजहरूको सुरक्षित भण्डारणका विधिहरूबाटे अध्ययन गर्नेछौं ।

१. स-साना भागमा काट्ने

विशेष गरी फलफूल, तरकारी तथा मासुमा यो तरिका अपनाउन सकिन्छ । अनावश्यक भागलाई काटेर फालिदिने र चाहिने भागलाई एकनासको आकारमा काटी राख्न सकिन्छ । यसरी काटेका टुक्राहरूलाई धेरै क्षेत्रफलमा फैलाएर राखी केही दिनसम्म प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

२. तातो पानीमा उपचार

यो विधि पनि तरकारी तथा फलफूलमा धेरै प्रयोग गरिन्छ । उत्पादन गरेको कृषि उपजलाई उम्लिएको पानी अथवा पानीको वाफ तरकारी तथा फलफूलमा प्रयोग गरीयो भने बिगार गर्ने तत्वहरूलाई मार्ने काम गर्दछ । साथै रङ्ग र चमकपन पनि बचाएर राख्ने गर्दछ ।

३. सुकाउने विधि

यो विधिले अन्न, फलफूल तथा सागसब्जीहरूमा रहेको पानीको मात्रालाई घटाउने काम गर्दछ । यसो गर्दा उपजको भण्डारण धेरै लामो समयको लागि गर्न सकिन्छ भने रोग तथा किराको प्रकोप पनि ज्यादै न्यून हुन्छ । हामीले सूर्यको प्रकाश, हावा, चिसो तापकम प्रयोग गरेर सुकाउन सकिन्छ । खाद्य पदार्थहरूको संरक्षण गर्ने यो परम्परागत विधि पनि हो ।

४. पास्चराइजेशन विधि

यस विधिमा दुधलाई द० डिग्री सेन्टिग्रेडमा तताउने गरिन्छ । यसरी तताउँदा दुधमा भएका जीवाणुहरु मर्छन् । दुधको प्रत्येक कणलाई निश्चित समयको लागि निश्चित तापक्रममा तताउँदा त्यसमा रहेका सबै हानिकारक व्याक्टेरिया (रोगजनक जीवहरू) नष्ट हुन्छन् । यसरी तताउँदा दुधको पौष्टिकतामा कुनै पनि असर पर्दैन । पाष्चराइजेशनपछि दुधको भण्डारण गर्न सकिन्छ । यो विधि फलफूल तथा सागसब्जीहरूमा पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

५. चेम्बरको प्रयोग गरी केराको प्रशोधन :

काँचो केरालाई बारीबाट ल्याइसकेपछि, खान योग्य बनाउन विभिन्न तरिकाले प्रशोधन गरिन्छ । जसमध्ये काँचो केरालाई खान योग्य बनाउन सबैभन्दा उपयुक्त र स्वास्थ्यवर्धक तरिका केरालाई चेम्बरमा पकाउनु हो । यस प्रविधिमा सबभन्दा पहिला केरालाई खेतबाट ल्याएर पानीले पखालेर सफा गरिन्छ र त्यसपछि हावा निछैर्न एउटा कोठामा इथाइलिन ग्याँस भेरेर नियन्त्रित तापक्रममा राखिन्छ । यसरी केरालाई पाँच, छ, दिनसम्म चेम्बरमा राख्दा केरा पाकेर पहेलो भई खान योग्य हुन जान्छ ।

अभ्यास :

क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् ।

१. कृषि उपज भनेको के हो ? लेख्नुहोस् ।
२. कृषि उपजका प्रशोधनका विधिहरु कुन-कुन हुन् ? लेख्नुहोस् ।
३. पास्चेराइजेसन विधि कस्तो किसिमको विधि हो ? यसको उपयोगिताहरु लेख्नुहोस् ।
४. केरा पकाउने कार्य कुन विधि अन्तर्गत पर्दछ ? लेख्नुहोस् ।
५. खाद्य पदार्थहरूको सुरक्षित भण्डारणबाट हुने कुनै चारओटा फाइदाहरु लेख्नुहोस् ।

ख) जोडा मिलाउनुहोस् :

१. ग्रेडिंग	केरा पकाउने ठाउँ
२. सुकाउने	एकअर्कालाई छुट्याउने
३. पास्चेराइजेसन	तापक्रमको प्रयोग
४. चेम्बर	लिब्वामा बन्द गरेर राख्नु

परियोजना कार्य :

तपाईंको घरमा उत्पादन हुने मुला, बन्दा, काउली आदिको पास्चेराइजेसन विधिको प्रयोग गरी अचार वा सिन्की बनाउनुहोस् र आफ्नो कक्षाकोठामा ल्याइ प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

एकाइ

४

हरियाली विद्यालय र स्वच्छ नगर

सिकाइ उपलब्धिहरू

- हरियाली तथा स्वच्छ नगरको आवश्यकता तथा महत्व भन्न,
- बडा क्षेत्रभित्र वृक्षारोपण र सरसफाईमा सहभागी हुन,
- हरियाली विद्यालय तथा स्वच्छ नगर अभियानमा सहयोग गर्न,
- हरियाली विद्यालय र स्वच्छ नगर प्रवर्धनमा सहभागी हुन र
- घरायसी उपयोग भइसकेको पानीको व्यवस्थापन अन्तर्गत सोक पिट निर्माण गर्न र करेसाबारीमा उपयोग गर्न ।

हरियाली वातावरण

हरियाली र स्वच्छ नगर

मानिस र वनस्पति बीच परापूर्वकालदेखि तै घनिष्ठ सम्बन्ध रहैदै आएको छ। हामी सबै मिली एकले अर्काको संरक्षण गर्दै आइरहेका छौं। वातावरणलाई स्वच्छ बनाउन हरियाली अति तै आवश्यक हुन्छ। स्वच्छ तथा हरियाली वातावरणबाट हामी धेरै किसिमका फाइदा लिन सक्छौं। हामी सम्पूर्ण सजीव प्राणीहरुलाई बाँच्नका लागि आवश्यक पर्ने अविसज्जन हरियो बोटविरुवाहरुबाट तै प्राप्त गर्दौं। हरिया बोटविरुवाले कार्वन भण्डारण गर्ने, भू-संरक्षण गर्ने, पानी पार्न मद्दत गर्ने, हावालाई स्वच्छ पार्ने आदि महत्त्वपूर्ण कार्यहरु गर्दछन्। त्यसकारण गुलरिया नगरपालिकालाई स्वच्छ सुन्दर एवम् हराभरा बनाउन अनिवार्य रूपमा वृक्षारोपणको महत्त्व रहेको छ। हरियाली संरक्षणका लागि नगरपालिका अन्तर्गत रहेका सम्पूर्ण सामुदायिक वनहरुको संरक्षण एवम् रेखदेख गर्न विशेष पहल गर्नु पर्ने देखिन्छ। गुलरिया नगरपालिका अन्तर्गत निर्माण भएका बाटोधाटोको वरिपरि बोटविरुवा तथा बगैँचा लगाउनु पर्दछ। हरियालीले हाम्रो मन मस्तिष्कलाई ताजा राख्दछ। यसकारण हामी सम्पूर्ण नगरबासी मिली आफ्नो नगरलाई हरियाली एवम् स्वच्छ बनाउनु पर्दछ। हाम्रा वरपरका सम्पूर्ण बोटविरुवा तथा हरियालीको सबै मिलेर संरक्षण गर्नु पर्दछ। हरियाली नगर बनाउन बाटोको बिचमा डिभाइल्ड बनाई त्यसमा फूल तथा साना बोटविरुवाहरु पनि लगाउने कार्य गर्नु पर्दछ। आजभोलि नयाँ बनेका सडकहरुमा ग्रीनबेल्टहरु निर्माण गरिएका छन्। ग्रीनबेल्टहरुमा रोपिएका विरुवाहरुको संरक्षण गर्नु हामी सबैको दायित्व हो।

वनजद्गाल तथा बोटविरुवाको संरक्षणले गर्दा तै हरियाली कायम रहन्छ। हरियाली प्रकृतिको अभिन्न अङ्ग हो। हरियालीले हाम्रा वरिपरिको वातावरणमा सुन्दरता बढाउनुका

साथै स्वच्छता कायम राख्छ । साना ठुला गरी गुलरिया नगरपालिका भित्र ३५ ओटा सामुदायिक बनहरु रहेका छन् । यी सामुदायिक बनहरुले हामो नगरक्षेत्रलाई सुन्दर बनाउन सहयोग पुऱ्याएका छन् । यी बनमा विभिन्न किसिमका पशुपक्षीहरुले बासस्थान बनाएका छन् ।

हरियाली जोगाउन हामी सबै मिली आफ्नो नगरक्षेत्रभित्र रहेका बनजङ्गललाई सुरक्षित राख्नु पर्दछ । यसबाट हामो दैनिक आवश्यकता पूरा हुनुका साथसाथै विभिन्न किसिमका जडीबुटीहरु पनि प्राप्त हुन्छन् । यस्ता जडीबुटीहरुबाट विभिन्न किसिमका औषधिहरु बनाउन सकिन्छ । बनजङ्गलकै कारण ठिक समयमा वर्षा हुन्छ । यसबाट हामीलाई खेतीपाती गर्न सजिलो हुन्छ । बोटविरुवा लगाएपछि भू-क्षय हुन पाउँदैन । हरियालीले वरिपरिको सुन्दरतालाई बढाउने कार्य गर्दछ । सबै मिली नगरलाई हरियाली, स्वच्छ र सफा बनाउने कार्यमा लाग्नु पर्दछ । वातावरणलाई सन्तुलित बनाउन हामीले बोटविरुवा अनिवार्य रोप्नु पर्दछ ।

हरियाली तथा स्वच्छ नगरको महत्त्व

१. हरियालीले वातावरणलाई स्वच्छ एवम् हराभरा बनाउँछ ।
२. हामी स्वच्छ एवं शुद्ध हावामा श्वास फेर्न पाउँछौं ।
३. हरियाली भएमा नगर अति सुन्दर एवं आकर्षक देखिन्छ ।
४. हरियालीले प्रदूषित वातावरणलाई स्वच्छ बनाउँछ ।
५. हरियालीबाट नै हामी अक्सजन प्राप्त गर्छौं ।
६. नगरक्षेत्रको प्राकृतिक सुन्दरता बढाउँछ ।
७. पर्यटन व्यवसायलाई बढाउन सकिन्छ ।
८. भू-संरक्षण गर्नमा सहयोग पुऱ्याउँछ ।
९. हरियाली तथा स्वच्छ नगरले हामीलाई विभिन्न संकमक रोगहरुबाट बचाउँछ ।
१०. पश्चिमको लागि आवश्यक स्याउला, घाँस आदि प्राप्त गर्न सकिन्छ ।

अभ्यासः

क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेखुहोस् ।

- १) हरियाली तथा स्वच्छ नगर भनेको के हो ?
- २) हरियाली तथा स्वच्छ नगरको महत्त्व लेखुहोस् ।
- ३) हरियाली तथा स्वच्छ नगरवाट हुने कुनै पाँचओटा फाइदाहरु लेखुहोस् ।
- ४) तपाईंको बढामा रहेका सामुदायिक वनहरूको नाम लेखुहोस् ।
- ५) हरियाली तथा स्वच्छ नगर निर्माणमा तपाईंले गर्न सक्ने कार्यहरु के-के हुन सक्छन् ? लेखुहोस् ।

ख) तल दिएका भनाइहरु ठिक भए (✓) चिट्ठ र बेठिक भए (✗) चिट्ठ लगाउनुहोस् ।

- १) नगरलाई हरियाली बनाउनु नगरबासीको कर्तव्य होइन ।
- २) नगरलाई स्वच्छ तथा हरियाली बनाउन फोहरमैलाको उचित व्यवस्थापन गर्न जरुरी छ ।
- ३) विद्यालयको वरिपरि बोटविरुवा रोप्दा तथा फूलबारी निर्माण गरेमा वातावरण प्रदूषित हुन्छ ।
- ४) हरियाली र स्वच्छ नगर निर्माणमा विद्यार्थीहरुको धेरै भूमिका रहन्छ ।
- ५) स्थानीय सरकारले विभिन्न किसिमका कार्यक्रमहरु गरेर नगरबासीहरुलाई हरियाली स्वच्छ नगर निर्माणमा हौसला बढाउनु पर्छ ।

परियोजना कार्य १ :

जन्म दिनको अवसरमा घरको खाली जमिनमा विरुवा रोपी यसको वृद्धिको प्रत्येक हप्ता अवलोकन गर्दा प्राप्त गर्नुभएका जानकारीहरुवारे प्रतिवेदन तयार गरी कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

परियोजना कार्य २ :

तपाईंको नजिकमा रहेका सामुदायिक वनको अवलोकन गरी उक्त सामुदायिक वन संरक्षण गर्न देखा परेका समस्याहरुको बारेमा स्थानीय जानकार तथा घरका सदस्यहरुलाई सोधेर प्रतिवेदन तयार गरी कक्षाकोठामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

हरियाली एवम् स्वच्छ नगर बनाउन आ-आफ्नो ठाउँबाट प्रत्येक व्यक्तिले योगदान पुऱ्याउनु पर्दछ । हाम्रा बडा क्षेत्रभित्र रहेका सम्पूर्ण समुदायिक वनको संरक्षण एवम् रेखदेख गर्नु पर्दछ । काठ, दाउरा, स्याउला आदि प्राप्त गर्न वन पैदावरकै प्रयोग गरिने हुँदा वनजङ्गलमा भएका धेरै पुराना सुकेका तथा हावाले ढालेका विरुवाहरुको सदुपयोग गरी यसका ठाउँमा हामीले पुनः वृक्षारोपण गरी वनजङ्गललाई जोगाउन सक्छौं । वृक्षारोपणले राष्ट्रिय दिगो विकासका लागि सहयोग पुऱ्याउने कार्य गर्दछ । वृक्षारोपण गर्दा हरियाली बढ्नुका साथै यसबाट वातावरणीय सन्तुलनमा टेवा पुरदछ । प्रत्येक बडा क्षेत्रहरुका नदी कटान क्षेत्र, पर्ती जग्गा तथा सम्पूर्ण सामुदायिक वनहरुमा स्थानीय जनसहभागितामा वृक्षारोपण गर्ने कार्य गर्नुपर्दछ । यस्ता कार्यमा हामी सबै सहभागी हुनुपर्छ ।

हाम्रा वरिपरिका बाँझो जग्गामा अनिवार्यरूपमा वृक्षारोपण गर्नु पर्दछ । सरकारले पनि वनजङ्गल समुदायलाई हस्तान्तरण गर्ने कार्य अगाडि सारेको छ । यसरी समुदायलाई हस्तान्तरण गर्दा वनजङ्गल सुरक्षित हुनुका साथै यसबाट समुदायले दिगो रूपमा लाभ लिएको छ । हामी चेतनशील भई वरिपरिका वनजङ्गल सुरक्षित गर्यौं भने हाम्रो वातावरण हरियाली हुन्छ । बाटोधाटो वरिपरि वृक्षारोपण कार्य गर्दा हरियाली नगर बन्छ । विद्यार्थीहरुले आ-आफ्नो घर खेतमा रहेका खाली जग्गामा वृक्षारोपण गर्दा अझ प्रभावकारी हुन्छ । यसबाट वातावरण सन्तुलन गर्न मद्दत पुरदछ । हाम्रा वरिपरि हुने वृक्षारोपण कार्यक्रममा हामी सबै सहभागी हुनु पर्दछ । हामी सबै मिली वृक्षारोपण गर्यौं भने अपनत्व अभिवृद्धि हुन जान्छ र हरियाली संरक्षणमा टेवा पुरदछ ।

वृक्षारोपण गर्दा हुने फाइदाहरू :

१. वृक्षारोपणले वरिपरिको वातावरण स्वच्छ एवम् हरियालीमय हुन्छ ।
२. हामीले दाउरा, घाँस, स्याउला आदि प्राप्त गर्दैँ ।
३. बोटविरुवाबाट हामीलाई बाँच्नका लागि चाहिने अकिसजन प्राप्त हुन्छ ।
४. वृक्षारोपण गरेर आयसोत बढाउन सक्छैँ ।
५. हामीलाई आवश्यक फलफूल, जडीबुटी आदि प्राप्त गर्दैँ ।
६. बनजङ्गल पशुपन्थीको बासस्थानलाई जीवअनुकूल बनाउन मदत पुग्छ ।
७. बनजङ्गले भू-क्षय हुनबाट बचाउँछ ।
८. वातावरण संरक्षण सम्बन्धी कार्यहरुमा विद्यार्थीहरुलाई प्रत्यक्ष सहभागी गराई वातावरण प्रति उत्तरदायित्व बोध गराउन सकिन्छ ।

सरसफाई गरेको चित्र

हामी आफ्नो गाउँघर सफा सुग्धर राख्नु पर्दछ । सम्पूर्ण बडाबासीले समय समयमा सरसफाईको स्थितिको बारेमा थाहा पाउन अनुगमन/निरीक्षण गर्नुपर्दछ । हामी आ-आफ्नो घर वरिपरिको वातावरण स्वच्छ एवम् सफा सुग्धर राख्यौ भने हामी स्वस्थ एवम् निरोगी हुन्छैँ । यदि हाम्रा घर वरिपरिको वातावरण पतोहोर तथा दुर्गम्भित छ भने हामीलाई विभिन्न किसिमका संक्रामक रोगहरु लाग्न सक्छन् । हामीले आफ्नो घर वरिपरिको वातावरणमा रहेका फोहोर व्यवस्थापन गर्नु अति आवश्यक हुन्छ । प्रत्येक गाउँटोलबाट समय समयमा जनसहभागिता जुटाई सामूहिक रूपमा सरसफाई अभियान चलाउनु पर्दछ । समाजमा घर वरिपरि पतोहोर धुपार्नहरुलाई सम्झाई बुझाई गर्ने, भनेको नमान्ने वा अटेरी गर्नेहरुलाई नसिहत दिनु पर्दछ । हाम्रो गाउँ सप्त भएमा बडा क्षेत्र सफा हुन्छ यसरी गाउँ र बडा सप्त भयो भने हाम्रो नगरपालिका पनि स्वच्छ र सफा हुन्छ ।

घर वरपरको वातावरण सफा गर्नेलाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्दा सकारात्मक सन्देश पुग्नुका साथै सरसफाईका लागि प्रतिस्पर्धा हुन्छ ।

हामी सरसफाईलाई आ-आफ्नो गाउँधरबाट नै शुरुवात गरेमा स्वस्थ जीवनयापन गर्न पाउँछौं । समुदायका प्रत्येक व्यक्ति शारीरिक, मानसिक, भावनात्मक तथा सामाजिक रूपमा स्वस्थ हुन अत्यन्त जरुरी छ । हामी स्वस्थ भयौं भने हाम्रो दैनिक क्रियाकलाप गर्न सजिलो हुन्छ । स्वास्थ्य नै धन हो भन्ने कुरालाई मनन गरी वरपरको वातावरण सफा राख्नु हामी सबैको साभा कर्तव्य हो । हामीले हाम्रो घर, आँगन, गोठ, करेसाबारी, बाटोघाटो, पानीको मुहान, चौतारो, मठमन्दिर, मस्जिद आदि सफासुग्धर राख्नु पर्दछ ।

सफा तथा स्वच्छ वातावरणको महत्त्व :

१. सफा तथा स्वच्छ वातावरणमा बसेर पढ्न, खेलन र रमाउन सकिन्छ ।
२. वातावरण स्वच्छ भएपछि शुद्ध हावा प्राप्त गर्न सक्छौं ।
३. वातावरण सफा भएमा भिंगा, लामखुटे, भुसुना आदिको टोकाइबाट लाग्ने रोगहरुबाट बच्न सकिन्छ ।
४. वातावरण सफा भएमा हावाबाट सर्ने, दुर्गन्धबाट फैलिने रोगहरुबाट बच्न सकिन्छ ।
५. हाम्रा वरिपरिको वातावरण सफा भएमा हामी सभ्य मानिस कहलाउँछौं ।
६. वातावरण सफा भएमा हाम्रो मन प्रसन्न हुन्छ ।
७. हाम्रा वरिपरिको वातावरण आकर्षक देखिन्छ ।
८. वातावरण स्वच्छ र सफा भएमा पर्यटकहरुलाई आकर्षित गर्न सकिन्छ ।

अभ्यासः

१. खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भर्नुहोस् ।

- क) हाम्रा वरिपरि रहेका खाली जगामा गर्नुपर्दछ ।
- ख) हामीले बोटविरुवाबाट..... ख्याँस प्राप्त गर्दछौं ।
- ग) समुदायले संरक्षण गरेको वनलाई वन भनिन्छ ।
- घ) वनजङ्गलबाट हामी प्राप्त गर्दछौं ।
- ड) हामी आफ्नो गाउँघरलाई राख्नु पर्दछ ।

२. तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् :

- क) वृक्षारोपण भनेको के हो ?
- ख) वृक्षारोपण गर्दा हुने फाइदाहरु लेख्नुहोस् ।
- ग) वातावरण दूषित हुने कुनै ५ ओटा कारणहरु लेख्नुहोस् ।
- घ) वातावरण प्रदूषणबाट बच्ने कुनै २ ओटा उपायहरु लेख्नुहोस् ।
- ड) हामीले आफ्नो गाउँघर किन सफा राख्नु पर्दछ ?

परियाजना कार्य :

घरबाट निस्कने फोहोर वस्तुहरूलाई तपाईंले कसरी व्यवस्थापन गर्नु भएको छ ?
उपयुक्त विधिहरु लेखी यसबाट हुने फाइदाहरूको सूची बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

विद्यालय वरिपरि रहेका खाली जग्गामा फूलबारी वा बोटविरुवा लगाएर विद्यालयको वातावरणलाई हराभरा बनाउन सकिन्छ । हरियाली विद्यालय बनाउन शिक्षक, विद्यार्थी, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघका पदाधिकारीहरु तथा सम्पूर्ण अभिभावकहरु लाग्नु पर्दछ । बालबालिकाहरुले अधिकांश समय विद्यालयमा बिताउने भएको हुँदा विद्यालयप्रति आकर्षण बढाउन विद्यालय वरिपरि हरियाली प्रवर्धन गर्न आवश्यक हुन्छ । विद्यालय क्षेत्रमा हरियाली कायम राख्दै विद्यालय हाता सुरक्षित राख्न सकिन्छ । विद्यालय वरिपरि बोटविरुवा लगाएर विद्यालयको आम्दानी बढाउन सकिन्छ । विद्यालय वरिपरि बोटविरुवा भएको, उर्जाको सही बचत र सदुपयोग गर्ने, वातावरण मैत्री व्यवहार गर्ने, वातावरण संरक्षण गर्ने, सुदृढ सिकाई वातावरण भएको विद्यालयलाई हरियाली विद्यालय भनिन्छ । वृक्षारोपण गरेर वातावरण जोगाउन सकिन्छ । विद्यालयमा अनिवार्य बोटविरुवा लगाउनु पर्छ ।

एक विद्यालय एक फूलबारीको अवधारणा अनुसार प्रत्येक विद्यालयमा फूलबारीको निर्माण गर्नुपर्दछ । फूलबारीमा मौसमअनुसारको फलफूल लगाउनु पर्दछ । यसरी हामी सबै मिलेर

वातावरण हराभरा बनाउन फूलबारी बनाउनु पर्दछ । साथै अरु खाली ठाउँमा बोटविरुवा लगाई वातावरण जोगाउनु पर्दछ । प्रत्येक वडामा सञ्चालित विद्यालयहरुमा बोटविरुवा तथा फूलबारीको निर्माण भयो भने हाम्रो गुलरिया नगरपालिका पनि हराभरा हुन्छ । गुलरिया नगर सुन्दर एवं आकर्षक देखिन्छ । यी आकर्षणले गर्दा पर्यटकहरुलाई समेत आकर्षित गर्न मद्दत मिल्छ । गुलरिया नगरभित्र निर्माण भएका कालोपत्रे सङ्कको वीचमा बनाइएको हरितपेटीहरुमा लगाइएका बोटविरुवा तथा फूलबारीले पनि नगरलाई सुन्दर बनाएको छ । यसको संरक्षण र रेखदेख गर्नु हामी सबैको साभा दायित्व हो । नगरक्षेत्रमा कलकारखाना, होटल, हाटबजार, मानिसको भीडभाड धेरै हुने भएकोले फोहोरमैला र प्रदूषण बढी हुन्छ ।

धेरै मात्रामा गाढी मोटर चले भएको हुँदा त्यसबाट निस्कने धूलो, धुवाँले सहरबजार प्रदूषित हुन्छ । फोहोर मैला र प्रदूषणले गर्दा सहरबजारको सुन्दरतालाई नै बिगारेको हुन्छ । त्यसकारण नगरमा हुने प्रदूषणलाई नियन्त्रण गर्न फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्नुका साथै समुदायमा चेतनामूलक कार्यकमहरु सञ्चालन गर्नु पर्दछ । हामी चेतनशील भयो भने हाम्रो नगर स्वच्छ र सुन्दर देखिन्छ ।

हरियाली विद्यालय र स्वच्छ नगरका विशेषताहरू :

- क) हरियालीले विद्यालय र नगरको वातावरण हराभरा र आकर्षक एवं सुन्दर देखिन्छ ।
- ख) हरियालीले वातावरणलाई स्वच्छ बनाउनु मद्दत गर्दछ ।
- ग) प्रकृति र वातावरणविच सन्तुलन कायम गर्न हरियालीले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ ।
- घ) फूलबारीले विद्यालय वरिपरिको र नगरभित्रको वातावरणलाई सुगन्धित र आकर्षक बनाउँछ ।
- ड) गर्मीको समयमा हरियाली वातावरणले शीतलता प्रदान तथा तनाव मुक्त बनाउन सहयोग गर्दछ ।
- च) विद्यालय र नगरको हातामा लगाइएको फूलबारी तथा बोटविरुवाले गर्दा विद्यालय तथा नगरको हातालाई सुरक्षित बनाउन सकिन्छ ।
- छ) स्वच्छ र हरियाली नगर भएमा नगर क्षेत्र आकर्षक देखिन्छ ।
- ज) नगरक्षेत्र हरियालीमय भएमा पर्यटकहरुलाई आकर्षण गर्दछ ।

अभ्यास :

क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेखुहोस् ।

१. हरियाली विद्यालय भनेको के हो ?
२. विद्यालयमा बोटविरुवा लगाउँदा हुने कुनै पाँचओटा फाइदाहरु लेखुहोस् ।
३. विद्यालयमा फूलबारी किन आवश्यक छ ?
४. वनजड्गलमा पाइने कुनै दशओटा बोटविरुवाहरुको नाम लेखुहोस् ।
५. हरियाली विद्यालयका विशेषताहरु लेखुहोस् ।

ख) तलको खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भर्नुहोस् ।

१. बोटविरुवा लगाएर विद्यालयको हाता राख्न सकिन्छ ।
२. विद्यालय वरिपरि बोटविरुवा तथा फूलबारी भएको विद्यालयलाई भनिन्छ ।
३. प्रकृति र वातावरण विच कायम गर्न हरियालीको प्रमुख भूमिका हुन्छ ।
४. विद्यालयमा भएको फूलबारीले विद्यालय वरिपरिको वातावरण हुन्छ ।
५. हरियाली एवं स्वच्छ नगर भएमा आकर्षित हुन्छन् ।

परियोजना कार्य:

विद्यार्थीहरूको सद्ख्याअनुसार समूह बनाई विद्यालयको खाली ठाउँमा वृक्षारोपण गर्नुहोस् । प्रत्येक दिन विरुवाको अवलोकन गरी आवश्यक पानी, मल दिनुहोस् । विरुवामा देखिएका परिवर्तनको प्रतिवेदन तयार गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

हरियाली प्रवर्धन :

मानव र वनस्पति बीचको सम्बन्ध अनादि कालदेखि रहेको छ। हामीलाई एक अर्का विनाबाँच कठिन हुन्छ। बोटविरुवा नभए हामीलाई स्वस्थ्य जीवनयापन गर्न कठिन हुन्छ। हामीहरुले बोटविरुवाको संरक्षण, रेखदेख गरेनौ भने

बोटविरुवाको संख्यामा कमी आइ हाम्रो वरिपरिको वातावरण प्रदूषित हुन्छ। वनस्पतिहरु धार्मिक तथा सांस्कृतिक चालचलनहरुसँग जोडिएका हुन्छन्। वातावरणमा दिगोपना कायम राख्न हरियाली प्रवर्धन गर्नु अति नै उत्तम विकल्प हो। विद्यालयमा हरियाली भएमा वरिपरिको वातावरण स्वच्छ, मनोरम र सिकाइमैत्री हुन्छ। हामी सबैलाई आवश्यक पर्न अक्सिजन वनस्पतिबाट नै प्राप्त गर्दछौं। हरियाली भएको ठाउँमा पुग्दा हामीलाई तनाव मुक्त महसुस हुन्छ। हाम्रा विद्यालय वरिपरि यदि खाली जग्गा छ भने विभिन्न किसिमका बोटविरुवाहरु लगाई त्यसको सुन्दरता बढाउन सकिन्छ।

हामीलाई आवश्यक पर्ने काठ, दाउरा, स्याउला आदि हरियाली क्षेत्रबाट नै प्राप्त गर्दछौं। त्यसकारण हाम्रा गाउँघर नजिक रहेका सामुदायिक वनहरु पनि हामी सम्पूर्ण समुदाय मिली बचाउनु पर्दछ। हाम्रो समुदायमा भएका वनको सदुपयोग हामीले नै गर्नु पर्दछ। आजभोलि वृक्षारोपणका लागि हरेक क्षेत्रबाट पहल भइरहेको देखिन्छ। गुलरिया नगरपालिका र वडा कार्यालयले पनि समय समयमा वृक्षारोपणको कार्य गरिरहेको हामीले देखेका छौं। यसरी गरेको वृक्षारोपणको संरक्षण, सम्बद्धन गर्नु हाम्रो कर्तव्य हो।

हरियालीले जलवायु परिवर्तनलाई न्यूनीकरण गर्दछ। विद्यालयमा खाली रहेको ठाउँमा अनिवार्य वृक्षारोपण गरी हरियाली बनाउन सकिन्छ। यसैगरी वडा क्षेत्रभित्र पनि खाली ठाउँमा वृक्षारोपण गरी हरियाली वातावरण बनाउन सकिन्छ। विद्यालय र

वडामा मात्र नभई बाटो घाटो तथा सडकको छेउछाउ र घर वरिपरिको खाली जग्गामा समेत वृक्षारोपण गर्नुपर्दछ । यसरी हरेक ठाउँमा वृक्षारोपण हुँदा वातावरण हरियालीमय हुन्छ । प्रत्येक गाउँ, टोल नगरभरि हरियाली प्रवर्धन सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ । हरियाली विद्यालयहरूलाई पुरस्कृत गर्ने कार्य हुनु पर्दछ । फूलबारी निर्माणका लागि स्थानीय तह, विद्यालय लगायत सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूले फूलबारी निर्माण गर्न हातेमालो गर्नु पर्दछ । आफ्नो विद्यालय र नगरक्षेत्रलाई हरियाली बनाउन सबै सरोकारवालाहरु आ-आफ्नो ठाउँबाट लागिरहनु पर्दछ । यो एउटा सामूहिक कार्य भएकोले सबैको योगदान आवश्यक पर्दछ । यस कार्यलाई गति दिनका लागि हामी शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, किसान, व्यापारी, जनप्रतिनिधि लगायतले आ-आफ्नो स्थानबाट योगदान गर्नुपर्दछ । यसैगरी संघ सस्था, नगरपालिका, पालिकाका प्रमुख, उप प्रमुख, वडा कार्यालयका पदाधिकारी समेतको सहयोगले यस कार्यलाई तीव्रता दिन आवश्यक छ । हामी आफ्ना वरिपरि भएका हरियालीलाई कायम राख्न समय समयमा वृक्षारोपण अनिवार्य रूपमा गर्नु पर्दछ ।

हरियाली प्रवर्धनका विशेषताहरू :

क) हरियालीले सुन्दरता बढाउँछ :

मानिस सुन्दरता मन पराउने प्राणी हो । सुन्दरताले हाम्रो मनलाई प्रसन्न बनाउँछ । आजभोलि कृत्रिम भन्दा प्राकृतिक सुन्दरता मन पराउनेहरुको संख्या दिनदिनै थिए गइरहेको छ । जुन बगैँचा, रुखविरुवा, फूलहरूले भरिभराउ हुन्छ, त्यहाँ मानिसहरुको आगमन बढी हुन्छ । घर, विद्यालय, नगरको वरिपरि भएका बोटविरुवा तथा वनस्पतिले त्यहाँको सुन्दरता बढाएको हुन्छ । जुन ठाउँमा बोटविरुवा फूलबारी छैनन् भने त्यहाँको घर, विद्यालय तथा नगर सुख्खा तथा उजाड देखिन्छ । हामीले बोटविरुवा लगाएर, हुकाएर, संरक्षण गरेर सुन्दरता बढाउनु पर्दछ ।

ख) वातावरण स्वच्छ बनाउँछ :

बोटविरुवाहरूले वातावरणलाई स्वच्छ राख्न ठुलो भूमिका खेल्दछन् । यिनले वातावरणमा रहेका विभिन्न हानिकारक ग्याँसलाई शोषण गर्न मदत पुऱ्याउँछन् । सहरहरुमा ठूला-ठूला भवनहरु मात्र हुन्छन्, बोटविरुवाहरु कम हुन्छन्, वातावरण दूषित हुन्छ र त्यहाँका

अधिकांश मानिसहरु रुधाखोकी, श्वासप्रश्वास, मुटु तथा छालाका विभिन्न रोगहरुबाट ग्रसित हुन्छन् । गाउँमा वनजङ्गल स्वच्छ हावापानी हुने भएकोले गाउँधरतिरका मानिसहरु स्वस्थ, निरोगी, बलिया र फूर्तिला हुन्छन् । बोटविरुवामा हुने औषधीय गुणका कारण हानिकारक किटाणुहरु पनि मर्ने गर्दछन् । यसरी हाम्रा वरिपरिको वातावरण स्वच्छ बनाउन हरियालीले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

ग) छहारीका रूपमा प्रयोग :

बोटविरुवाले हामीलाई गर्मीको समयमा छायाँ तथा शीतलता प्रदान गर्दछ । बोटविरुवाले हामीलाई मात्र होइन अन्य प्राणीलाई समेत छहारी दिन्छ । रुखको छहारीमुनि गाई, भैंसी आदि चौपाया जनावरहरुलाई बाँध्ने, राख्ने गर्दछौं भने धेरै प्रकारका पंक्षीहरु सुरक्षाको लागि घरको रूपमा बोटविरुवालाई प्रयोग गर्दछन् ।

घ) जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरणमा सहयोग :

हाम्रा वरिपरि भएका बोटविरुवाले जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण गर्न प्रमुख भूमिका खेलेका हुन्छन् । किनभने बोटविरुवाले नै पानी पार्न मद्दत गर्दछन् । बोटविरुवाहरु नभएको ठाउँमा पानी पर्न सम्भावना न्यून हुन्छ । पानी परे तापनि खण्डवृष्टि हुन्छ ।

ड) जडीबुटी प्राप्त हुन्छ :

हाम्रा वरिपरि पाइने केही वनस्पतिहरुबाट हामीलाई औषधीय गुण भएका जडीबुटीहरु प्राप्त हुन्छन् । जसलाई हामी औषधीको रूपमा प्रयोग गर्न सक्छौं । ती जडीबुटीहरुमा अमला, तुलसी, नीम, हर्ता वर्ता, कुरिलो आदि पर्दछन् । यस्ता वनस्पतिले हाम्रो स्वास्थ्यको रक्षा गर्दछन् । तसर्थ वनस्पति मानिसको मित्र हो ।

अभ्यासः

क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

१. हरियाली प्रवर्धन भनेको के हो ?
२. जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण गर्न के-के कार्यहरु गर्नु पर्दछ ?
३. हाम्रा वरिपरि रहेका बोटविरुवालाई कसरी जोगाउन सकिन्छ ?
४. हरियाली प्रवर्धनमा नगरपालिकाको भूमिका उल्लेख गर्नुहोस् ।
५. हरियाली प्रवर्धनका लागि गर्न सकिने कार्यहरूको सूची बनाउनुहोस् ।

परियोजना कार्य १ :

घरमा भएका फूलफुल्ले विरुवाहरु ल्याएर स्कुलको फूलबारीमा रोप्नुहोस् र आवश्यकता अनुसार पानी तथा मल दिनुहोस् । ती विरुवाहरूको उचित संरक्षण गरी प्रत्येक विरुवाहरूको नाम लेख्नुहोस् ।

(नोट : नाम लेख्नका लागि टिनिको पाताको प्रयोग गर्न सकिन्छ । संभव नभएको खण्डमा पेपरमा लेखी वा प्रिन्ट गरी लेमिनेसन गरेर राख्नुहोस् । आवश्यक परेमा शिक्षकको सल्लाह लिनुहोस् ।)

परियोजना कार्य २:

हरियाली प्रवर्धनमा जनप्रतिनिधिहरूको भूमिकाको वारेमा लेख लेखी स्थानीय पत्रपत्रिका वा अनलाइनमा प्रकाशित गर्नुहोस् ।

दैनिक रुपमा उत्पादन हुने घरायसी फोहरहरुलाई उचित तरिकाले व्यवस्थापन गर्नको लागि निश्चित मापदण्ड अनुसार बनाइएको खाडललाई सोकपिट भनिन्छ । हाम्रो घरको दैनिक कार्यमा पानीको ठूलो महत्व रहेको छ । दैनिक रुपमा खाना पकाउँदा, नुहाउँदा, लुगा धुँदा, सागपात तरकारीहरु धुँदा पानीको प्रयोग नगरी हुँदैन । काममा प्रयोग भएको फोहोर पानीलाई उचित तरिकाले व्यवस्थापन गर्न र हामीले प्रयोग गर्ने स्नानगृह, शौचालयको सेफेटी ट्याइडकीको पानी भण्डारण क्षमताका लागि हामीले सोकपिट निर्माण गर्नु पर्छ । सोकपिट निर्माण गर्नाले घरमा दैनिक रुपमा प्रयोग भइसकेको फोहोर पानीलाई सजिलै व्यवस्थापन गर्न सकिन्छ । त्यसैले वातावरण सरसफाइमा सोकपिटको ठुलो महत्व रहेको छ । सोकपिट निर्माण कार्यले हाम्रो घरमा प्रयोग भइसकेको फोहोर पानी खुल्ला रुपमा बाहिर जम्न पाउँदैन । सोकपिटमा जम्मा भएको उक्त पानीलाई करेसाबारीको तरकारीहरुमा सिँचाइको लागि प्रयोग गर्न सकिन्छ । शौचालयको ट्याइडकीको पानीलाई सबै सोकपिटले सोस्ने भएकोले ट्याइडकी छिटो छिटो भरिने समस्या हुँदैन । जसले गर्दा खुल्ला रुपमा हुने फोहोरको न्यूनीकरणमा मद्दत पुर्दछ ।

सोकपिट निर्माण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु :

- सोकपिट निर्माण गर्दा सबैभन्दा सुरुमा उचित ठाउँको व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- पानी नजम्ने ठाउँमा सोकपिटको निर्माण गर्नु पर्दछ ।
- सोकपिट निर्माण गर्दा खनेको खाल्डामा चारैतिर कम्तीमा १ मिटर ठाउँ छुट्टने गरी निर्माण शुरु गर्नु पर्दछ ।
- इंटाको सोकपिट बनाउँदा चारैतिर इंटाको जाली वा प्वाल बनाउनु पर्दछ ।
- सोकपिटको चारैतिर छुटेको ठाउँमा आवश्यक मात्रामा ढुङ्गा, गिड्डी राख्नु पर्दछ ।
- सोकपिट निर्माण गरिसकेपछि माथिबाट सोकपिटलाई ढक्कन बनाएर छोप्नु पर्दछ । अन्यथा बाहिरको वस्तुहरु सोकपिट भित्र पस्न सक्ने हुन्छ ।

Estimate of a Soak Pit

सोकपिटको महत्त्व तथा फाइदाहरू :

१. दैनिक प्रयोग भइसकेको फोहोर पानीको उचित व्यवस्थापन हुन्छ ।
२. प्रयोग हुने शौचालयको सेफ्टी द्याइङ्की लामो समयसम्म पानीले भरिदैन ।
३. प्रयोग भइसकेको फोहोर पानी बाहिर खुल्ला रुपमा जम्न पाउँदैन ।
४. सोकपिटमा जम्मा भएको पानीलाई करेसाबारीमा हाल सकिन्छ जसले तरकारी उत्पादनमा सहयोग पुग्छ ।
५. प्रयोग भइसकेको पानी ढल निकासमा नमिसिने हुनाले पानीका स्रोत दूषित हुनबाट बचाउन सहयोग गर्दछ ।

अभ्यास :

क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेखुहोस् ।

१. सोकपिट भनेको के हो ?
२. सोकपिटको महत्त्व बुँदागत रूपमा लेखुहोस् ।
३. सोकपिट निर्माण गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कुराहरु के के हुन् ?
४. घरमा प्रयोग भइसकेको पानीको उचित व्यवस्थापनमा सोकपिटको ठूलो भूमिका हुन्छ । किन ?

परियोजना कार्य :

घरमा भएको धारा नजिकै उचित ठाउँमा एउटा सोक पिट निर्माण गरी पानी जम्मा गर्नुहोस् । उक्त सोक पिट निर्माण हुनु भन्दा अगाडिको अवस्था र सोक पिट निर्माण भइसके पछिको अवस्था विच के फरक पाउनु हुन्छ ? प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

सिकाइ उपलब्धिहरू

- स्थानीय स्तरमा हुने विपद् जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरु भन्न,
- वडा स्तरमा हुने विपद् व्यवस्थापनका लागि गरिएका प्रयास भन्न र सहभागी हुन,
- नगरस्तरमा प्रकोप व्यवस्थापनमा संलग्न सामाजिक संघसंस्थाहरुले गरेका कार्यक्रमहरु भन्न,
- सडक दुर्घटना न्यूनीकरण गर्ने उपायहरु बताउन र
- सडक सुरक्षामा स्थानीय ट्राफिक प्रहरीको भूमिका बताउन ।

विपद् दैवी तथा प्रकृतिजन्य प्रकोप हो । विपद् अचानक घटने अवस्था हो । आँधीहुरी, अतिवृष्टि, बाढी, आगलागी, भूकम्प, ज्वालामुखी विस्फोट, सडक दुर्घटना, जहाज दुर्घटना, अनावृष्टि, चट्याड आदिका कारण हुने आपत्ति तथा समस्यालाई विपद् भन्दछन् । यी र यस्तै प्रकृतिका घटनाजन्य विपद् वा आपत्कालीन अवस्थालाई व्यवस्थित गर्नु विपद् व्यवस्थापन हो । विपद् व्यवस्थापनको उद्देश्य विपद्को प्रभावलाई नियन्त्रण गर्नु हो । विपद्मा काम गर्ने संघसंस्था वा व्यक्तिहरुले गर्नु पर्ने पहिलो कार्य भनेको प्रकोप पश्चात विपद् प्रभावितहरुका लागि राहत उपलब्ध गराउनु हो । यस अन्तर्गत उद्धार सहायता, औषधि सहयोग, खाना, लत्ताकपडा, खाने पानीको आपूर्ति आदि पर्दछन् । विपद् को घडीमा जीउधनको सुरक्षा गर्नु, क्षतिलाई रोक्नु नै महत्वपूर्ण कुरा हो ।

उद्धार टोली घटनास्थलमा पुग्नु अघि विपद्बाट एक प्रकारको क्षति भइसकेको हुन्छ । अरु थप क्षति हुन नदिन विपद् व्यवस्थापकको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ । विपद्मा परेकालाई निश्चित र सुरक्षित स्थानमा पुऱ्याउनु, उनीहरुमा पर्न गएको मानसिक तथा शारीरिक समस्याको निराकरण गर्नु, घटनास्थलको अवस्था पूर्ववत् नहुङ्जेलसम्म उनीहरुलाई गास, बास र कपासको व्यवस्था गर्नु विपद् व्यवस्थापनको कार्य हो । जोखिममा रहेका समुदायहरुको सुरक्षा गर्नु राज्यको दायित्व हुने गर्दछ ।

गुलरिया नगरपालिका पनि जोखिमयुक्त पालिका हो । वर्षायाममा बर्व्य नदीमा नदीको बहाव बढेर बालापुर, गुलरिया, महम्मदपुर, तुलसीपुर, खैरापुर, मथुरा हरद्वारका वस्तीहरु छुब्ने गरेका छन् । यसैगरी गर्मी याममा आगलागी भई धनजनको क्षति भएको छ । वर्षेनी हावाहुरीका कारण कच्ची घर, वनजङ्गलहरु तहस नहस भएको हुन्छ । यस्तै खालका घटनाहरुले जन्माएका विपद् गुलरिया नगरबासीले पनि भोग्नु परेको छ ।

विपद्लाई न्यूनीकरण गर्नका लागि अपनाइने पूर्व सावधानीलाई विपद् सावधानी भनिन्छ । नदि कटान क्षेत्रमा तटबन्धन गर्ने, बाढी पहिरोका जोखिम क्षेत्रमा रहने समुदायलाई पूर्व सूचनाको व्यवस्था मिलाउने, प्रकोपको सम्भावित स्थलका मानिसहरुलाई सुरक्षित स्थानमा बस्ने व्यवस्था मिलाउने, सूचना प्रणालीलाई चुस्त दुरुस्त गराउने, आगलागी हुन नदिन सलाई, लाइटर आदि बालबालिकाको पहुँचबाट टाढा राख्ने, दुर्घटना प्रभाव क्षेत्रमा सात चिह्नको व्यवस्था गर्ने, विपद्बाट बच्नका लागि जनचेतनामूलक सन्देश प्रवाह गर्ने

जस्ता महत्वपूर्ण कार्य गरिएमा विपद् न्यूनीकरणमा सहयोग पुगदछ। विपद् न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि स्थानीय सरकार, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, जिल्ला प्रहरी कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, जुनियर सर्कल, स्वयमसेवक, स्थानीय पत्रकार (सञ्चारकर्मी), राजनीतिक दल, जनप्रतिनिधि, गैर सरकारी संघसंस्थाहरुको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ।

१. बाढी :

वर्षायाममा लगातार भारी वर्षाका कारण विभिन्न नदीहरुमा पानी बढेर आउँदाको अवस्थालाई बाढी भनिन्छ। अर्थात बाढी भने को अधिक मात्रामा पानी एकत्र हुनु हो। सामान्यतया वर्षा याममा अत्याधिक पानी

परेपछि नदीमा बाढी आउँछ। बाढीले आसपासका जमीन काटेर लैजाने र सम्म भागमा नदीका आसपासका जमीन र बस्तीहरुलाई ढुबाउने गर्दछ। जसलाई ढुबान भन्ने गरिन्छ। बाढीको कारण हाम्रो गुलरिया नगरपालिका पनि वर्षेनी विपद् जोखिममा परिरहेको हुन्छ। यस नगरपालिकामा अवस्थित बालापुर, कोठिया, थपुवा, लालपुर, बाँधुपुर, गुलरिया बजारको उत्तरी र पूर्वी क्षेत्रहरु बव्य नदिको बाढीले वर्षेनी ढुबानमा परिरहेका छन्। त्यसैले यस क्षेत्रको बाढी विपद्का समस्याहरु न्यूनीकरणका लागि स्थानीय सरकार, सरोकारवाला संघसंस्था, व्यक्तिको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। गुलरियालाई सुरक्षित बनाउन बवई नदीको दुबै तर्फ स्थायी तटबन्धन बनाउनु अत्यावश्यक छ।

बाढीबाट बच्ने उपायहरु :

१. नदी तटीय क्षेत्रमा बस्न हुँदैन।
२. होचो भूभागमा आवतजावत गर्न हुँदैन।
३. गाउँ र वस्तीमा बाढी आयो भने उँचो भूभागमा जानुपर्छ र समूहमा बस्नुपर्छ।
४. उँचो भूभागमा जाने ठाउँ छैन भने आफ्नो घरको पहिलो, दोस्रो तला वा छतमा बस्न सकिन्छ। छतमा पनि बस्न सक्ने अवस्था भएन भने बाहिरबाट गएका उद्धार टोलीलाई आफ्नो समस्याहरु भन्नुपर्दछ।
५. इन्टरनेटबाट लगातार सूचना लिँदै सञ्चारमाध्यमबाट प्राप्त सूचनालाई आधार बनाएर सतर्क हुनुपर्छ।

६. सूचनाअनुसार सुरक्षित ठाउँको पहिचान पहिले नै गर्ने र बाढी आहाले त्यो ठाउँमा जानु पर्दछ ।
७. ठुलो पानी परेपछि जमिन कमजोर हुने भएकाले भिरालो जमिनमा बस्दा उच्च सतर्कता अपनाउनुपर्छ ।
८. रातीमा भारी वर्षा भए जोखिम युक्त क्षेत्र नजिक भए नसुती चनाखो भै बस्तुपर्छ ।
९. महत्वपूर्ण कागज तथा सामाग्रीहरु भाटपट भोलामा आफैसँग राखी जोगाउनु पर्छ ।
१०. बाढी पूर्वानुमान शाखाको पैसा नलाग्ने नम्बर (११५५) मा फोन गरेर बाढीको अवस्थाबारे जानकारी लिनु पर्छ ।
११. टर्चलाइट, रेडियो, मोबाइल साथमा राख्नुपर्छ ।

२. हावाहुरी :

विशेषगरी सुख्खा गर्मी मौसममा पश्चिमी वायुको उच्च वहावका कारणले तीव्र गतिमा हावा र पानी सगै चल्ने प्राकृतिक प्रक्रियालाई हावाहुरी भनिन्छ । हावाहुरीले विभिन्न भौतिक संरचनाहरु, बोटिविश्वा तथा बनजद्वग्लहरुको विनाश गर्दछ । जसले गर्दा ठुलो जनधनको क्षति हुने गर्दछ । यो एउटा प्राकृतिक प्रक्रिया भएकोले यसलाई रोक्न सक्ने अवस्था हुँदैन । त्यसैले हावाहुरीबाट बच्न हामी आफैले उच्च सतर्कता अपनाउनु पर्ने हुन्छ । खासगरी हावाहुरीले कमजोर संरचनाहरुको विनाश गर्ने भएकोले गाउँ वस्तीहरुमा यसको प्रभाव बढी परेको देखिन्छ ।

हावाहुरीबाट बच्ने उपायहरु :

१. हावाहुरी चलेको बेलामा घरको अवस्था कमजोर छ, भने घरभित्र बस्नु हुँदैन । आफूले सुरक्षित स्थानको खोजी गर्नु पर्दछ ।
२. हावाहुरी चलेको बेला रुखको तल वा रुख भएको ठाउँको नजिक जानु हुँदैन ।
३. हावाहुरी चलेको बेलामा आगो बाल्नु हुँदैन यदि आगो बलेको अवस्था छ, भने

तुरुन्त निभाउनु पर्छ ।

४. घरको छानो कमजोर छ भने त्यसलाई हावाले उडाउन नदिनको लागि वैकल्पिक उपाय अपनाउनु पर्छ । जस्तै डोरी, तारले कस्ने वा गरुङ्गो वस्तुले दबाब दिएर राख्ने ।
५. हावाहुरी चलेको बेलामा आफ्नो घरमा भएको खानेकुराहरु रामो सँग छोज्ने । अन्यथा खानेकुरामा धुलो पर्न सक्ने हुन्छ ।

३ चट्याड :

चट्याड भनेको आकाशमा वादलहरुबिचको घर्षण शक्तिको कारण उत्पन्न हुने एक प्रकारको विद्युतीय चार्ज हो । हुरीबतासको मौसम वा वर्षायाममा वायुमण्डलमा विपरीत दिशाबाट तीव्र गतिको वायु वा वादल एकापसमा ठोक्किदा चक्रों आवाजसहित बढी भोल्टको विद्युतीय लहर उत्पन्न भई खास बाटो बनाएर जान्छ, यसलाई नै चट्याड भनिन्छ । यसले अग्ला घरहरु, टावर तथा रुखहरुमा असर पुऱ्याउँछ ।

चट्याडबाट बच्ने उपायहरु

१. पानी परेको बेलामा घरभन्दा बाहिर निस्कनु हुँदैन ।
२. बिजुली चम्केको बेला सतर्क रहनु पर्छ ।
३. पानी परेको बेलामा फोन, कम्प्युटर, रेडियो, टेलिभिजन जस्ता विद्युतीय सामग्रीहरु चार्जमा नराखी स्वीच अफ गर्ने ।
४. विद्युतीय तरङ्ग टिप्प सक्ने फलाम जस्ता चिसो वस्तुहरु नछुने ।
५. सकभर अग्लो ढिस्को र रुखमुनि तथा जमीनमा नबस्ने ।
६. खुला ठाउँमा भए कुनै घर सम्भव भए कडा छाना भएको कार, बस वा ट्रूकभित्र बस्ने ।
७. धातुका ह्याण्डल, चेन भएको व्याग वा अन्य सामान नबोक्ने, नछुने ।

अभ्यास :

क) तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् :

१. विपद् व्यवस्थापन भनेको के हो ? स्पष्ट पार्नुहोस् ।
२. विपद् निम्त्याउन सक्ने प्राकृतिक प्रकोपहरु लेखुहोस् ।
३. विपद्का बेला गरिने सबै भन्दा पहिलो काम के हो ?
४. गुलरिया नगरपालिकाका विपद् निम्त्याउने प्रमुख घटनाहरु कुन-कुन हुन् ?
५. विपद् न्यूनीकरणमा संवद्सु संस्थाहरूको नाम उल्लेख गर्नुहोस् ।
६. हावाहुरीबाट हुने समस्याहरु न्यूनीकरणका उपायहरु के-के हुन् ? लेखुहोस् ।
७. चट्याड भनेको के हो ? चट्याडले पार्ने असरहरु लेखुहोस् ।
८. के-कस्ता घटनाबाट विपद् आइलाग्छ ? स्पष्ट पार्नुहोस् ।

ख) तलका खाली ठाउँहरूमा उपयुक्त शब्द भनुहोस् ।

१. विपद् भनेको अवस्था हो ।
२. वर्षायाममा लगातार भारी वर्षाका कारण विभिन्न नदीहरूमा पानीको सतह बढेर आउँदाको अवस्थालाई भनिन्छ ।
३. बाढीबाट बच्न सञ्चारमाध्यमबाट आएको सूचनालाई आधार बनाएर हुनुपर्छ ।
४. आकाशबाट वर्षायाममा जमिनमा खस्ने एक प्रकारको विद्युतीय करेन्टलाई भनिन्छ ।
५. चट्याडबाट बच्न रहनु पर्छ ।
६. सुख्खा, गर्मी मौसममा तीव्र गतिमा हावा र पानीसँग पश्चिमी वायुको उच्च बहावलाई भनिन्छ ।

प्राकृतिक रूपमा र महामारीका कारण आपत्कालीन अवस्था सिर्जना भई जनधनको क्षति हुनु तै विपद् हो । यसले मानिसको दैनिक जीवनयापन र वातावरणमा पनि नकारात्मक असर पार्दछ । भूकम्प, बाढीपहिरो, आगलागी, आँधी, छेलो, शीतलहर, असिना, जड्गली जनावरको आक्रमण, सडक दुर्घटना, खडेरी, महामारी आदि विपद्का घटनाहरु हुन् । यो प्राकृतिक र मानवद्वारा सिर्जित हुन्छ । यस विपयसँग सम्बन्धित रही शिक्षक र विद्यार्थीहरु विच भएको कुराकानी पढ्दौं ।

शिक्षक : भाड बहिनीहरु, ! आज हामी स्थानीय स्तरमा हुने जोखिम र न्यूनीकरणका उपायका विषयमा छलफल गरौं है त ।

विद्यार्थीहरु : हुन्छ, सर ।

शिक्षक : स्थानीय स्तरमा हुने जोखिम भनेको के हो ? कसले भन्नुहुन्छ ?

वृहत : आगलागी, बाढी पहिरो हो सर ।

शिक्षक : तपाईंले भन्नु भएका प्रकोपहरु हुन् । यी प्रकोप पछि हुने असरहरु के के हुन् त ?

विपिन : वन विनास हुन्छ, धनजनको क्षति हुन्छ ।

शिक्षक : त्यस्तै अरु के के हुन्छ त ?

वृहत : घरमा आगो लागदा घरमा भएका सामानहरु जल्छन्, घरमा मानिस जल्ने पनि हुन्छ सर ।

विपिन : जड्गलमा आगो लागदा जड्गली जनावरहरु जल्छन् । चराचुरुझीको गुँड्हहरु पनि जल्छ नि सर ! होइन र ?

शिक्षक : हो ठिक भन्नु भयो । बाढी पछि के हुन्छ त ?

वृहत : बाढी पछि घरमा बस्न कठिन हुन्छ । हिलो र फोहोरको गन्ध आउँछ । सुत्न, बस्न खाना पकाउन ठाउँ हुँदैन, पानी दूषित हुन्छ । जसले गर्दा भाडा पखाला, आउँ, टाइफाइड जस्ता रोगहरु लाग्छन सर ।

शिक्षक : ठिक भन्नुभयो । कुनै पनि प्रकोपबाट सिर्जना हुन सक्ने नकारात्मक परिणामहरुको समग्र अवस्था जोखिम हो । यसले कुनै ठाउँमा निश्चित समयावधि भित्र

हुनसक्ने सम्भावित मानवीय, जैविक वा धन सम्पत्तिको क्षति गराउँछ । फोहर मैलाका कारण रोग फैलने जोखिम बढ्छ ।

विधिन : जोखिमहरु के के हुन सक्छन ? त सर ।

शिक्षक : सुन्तुस् है त ! सबै जनाले ध्यान दिएर ।

आगलागी पछि हुने जोखिमहरु:

क) धन जनको विनाश हुन्छ ।

ख) पशुपन्थीको बासस्थानको नाश हुन्छ । जड्गली जनावरको बासस्थान नष्ट हुन्छन् ।

ग) वायुमण्डल दूषित हुन्छ । जसले गर्दा जलवायु परिवर्तनमा असर पुग्छ ।

घ) आर्थिक विकाशमा अवरोध आउँछ ।

वृहत : सर । बाढी पहिरोका जोखिमहरु के के हुने ? त ।

शिक्षक : बाढी पहिरो पछि भू-क्षय हुन्छ । खेती योग्य जमिनको नाश हुँदा भोकमरी पर्छ । अभावका कारण चोरी बढ्छ । फोहरमैलाका कारण दूर्गन्ध फैलिन्छ । दूषित पानीका कारण विभिन्न सरुवा रोग लाग्छन् ।

विधिन : गतसाल आँधीहरी आउँदा हाम्रो घर छेउको रुख ढलेर घर भत्काइ दिएको थियो सर ।

शिक्षक : हो ठिक भन्नु भयो । आँधीहरीका कारण घरगोठ भत्किने, रुखले च्यापेर मानिस र पशुहरु च्यापिने पनि हुन्छ साथै आगलागी पनि हुन सक्छ है । साथै चट्याङ्गबाट पनि जनधनको क्षति हुन सक्छ ।

वृहत : यी जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरु के के छन् ? त सर ।

शिक्षक : जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरु निम्न छन् ।

- जनजनमा सचेतना फैलाउने,
- मानव सिर्जित नकारात्मक व्यवहारमा सुधार गर्ने ,
- जथाभावी रूपमा रुख विरुवा नकाटने,
- खाली ठाउँमा वृक्षारोपण गर्ने ,
- नदी छेउमा तटबन्धन गर्ने,
- बाढी आउनुपूर्व सतर्कता अपनाउने,

- आगोको प्रयोगपछि राम्ररी निभाउने ,
- सलाई, लाइटर जस्ता वस्तु बच्चाको पहुँच भन्दा टाढा राख्ने,
- जङ्गलमा आगो नलगाउने,
- आगलागी भएको देखेमा तुरुन्तै दमकल बोलाउने,
- हावाहुरी आएको बेला सुरक्षित ठाउँमा बस्ने,
- भूकम्प प्रतिरोधक घरहरु बनाउने, बाटोघाटो बनाउँदा विचार पुऱ्याउने,
- प्रकोपको समयमा सुरक्षा अपनाउने ।

वृहत : विपद् न्यूनीकरणको बारेमा प्रष्ट पारिदिनु भएकोमा धन्यवाद, सर ।

शिक्षक : धन्यवाद भाइबहिनीहरुलाई पनि ।

अभ्यास

१. विपद् कति प्रकारका हुन्छन् ? नाम लेख्नुहोस् ।
२. कस्ता जोखिमलाई स्थानीय जोखिम भनिन्छ ?
३. आगलागी पछि हुने जोखिमहरु के-के हुन् ?
४. जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरु लेख्नुहोस् ।

परियोजना कार्य

स्थानीय स्तरमा हुने जोखिमहरु र त्यसको न्यूनीकरणका उपायहरुहरु चार्टपेपरमा लेखी कक्षामा प्रदर्शन गर्नुहोस् ।

विपद्मे मानिसको दैनिक जीवनयापन र वातावरणमा पनि नकारात्मक असर पार्दछ । भूकम्प, बाढीपहिरो, आगलागी, आँधी, छडेलो, शीतलहर, असिना, जद्गाली जनावरको आकमण, सडक दुर्घटना, खडेरी, महामारी आदि विपद्का घटनाहरु हुन् । यो प्राकृतिक र मानवद्वारा सिर्जित हुन्छन् । यस्ता विपद्हरुलाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउनुलाई विपद् व्यवस्थापन भनिन्छ । व्यवस्थापनमा विभिन्न सामाजिक संघ संस्थाहरु संलग्न छन् । नगरपालिका, वडा कार्यालय, सुरक्षा निकायहरु, वन कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, सञ्चार माध्यम, प्लान नेपाल, राधाकृष्ण थारु जनसेवा केन्द्र, थारु महिला उत्थान केन्द्र, कमैया महिला जागरण समाज आदि संघसंस्थाहरु विपद् व्यवस्थापनमा सक्रिय रहेका छन् ।

नगरपालिकाको भूमिका :

निश्चित जनसङ्ख्या भौगोलिक अवस्थिति र विकासका पूर्वधारका आधारमा स्थापना भएको स्थानीय तहलाई नगरपालिका भनिन्छ । नगरपालिका जनताको सबैभन्दा नजिकको सरकार पनि हो । नगरपालिकाले विपद् व्यवस्थापनमा निम्न कार्यहरु गर्दछ । गुलरिया नगरपालिकाले विपद्को समयमा गर्ने कार्यहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

- (क) कार्यकारी समितिबाट स्वीकृत योजना, कार्यक्रम तथा निर्णय कार्यान्वयन गर्ने, गराउने ।
- (ख) विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी स्थानीय निकायको रूपमा कार्य गर्ने ।
- (ग) नदी नियन्त्रण, बाढी, पहिरो, भूकम्प, भू-मण्डलीय तापमान वृद्धि, जलवायु परिवर्तन, भू-उपयोग र विभिन्न प्रकोप तथा विपद्का सम्भावित कारक र न्यूनीकरणका उपायको विषयमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने गराउने ।
- (घ) वडा कार्यालयलाई विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी आवधिक योजना निर्माण गर्न आवश्यकता अनुसार आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने ।
- (ङ) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यमा गैरसरकारी संस्था, निजी क्षेत्र एवम् स्थानीय समुदायलाई संलग्न गराउने तथा तिनीहरुको कार्यमा समन्वय एवम् सहजीकरण गर्ने ।

- (च) वडास्तरमा खोज तथा उद्धार समूहको गठन तथा क्षमता विकास गरी प्रभावकारी खोज, उद्धार तथा राहत प्रदान गर्ने, गराउने,
- (छ) विपद्को घटना हुनासाथ त्यस्ता घटनाबाट असर पर्न सक्ने क्षेत्रमा रहेका व्यक्तिलाई उद्धार गर्ने, गराउने र विपद् प्रभावित बासिन्दाको जिउधनको भरपर्दो सुरक्षा व्यवस्था मिलाउन सम्बन्धित निकायसँग समन्वय गर्ने ।
- (ज) विपद् व्यवस्थापनका लागि स्थानीयस्तरका प्रशासनिक तथा सुरक्षा संयन्त्र तत्काल परिचालन हुने गरी दुरुस्त राख्न लगाउने ।
- (झ) विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने, गराउने ।
- (ञ) विपद्को समयमा खोज, उद्धार तथा राहत कार्यका लागि तत्काल परिचालन गर्ने ।
- (ट) विपद्का लागि आपत्कालीन गोदाम घर सञ्चालन गर्ने तथा प्राप्त राहत सामग्रीको व्यवस्थापन गर्ने ।
- (ठ) विपद्बाट प्रभावित व्यक्तिका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा उपलब्ध गर्ने, गराउने ।
- (ड) विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी तोकिए बमोजिमका अन्य कार्य गर्ने, गराउने ।
- (ढ) नेपाल सरकारका विभिन्न निकाय लगायत अन्य संस्थालाई विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विषयमा सल्लाह सुझाव दिने ।
- (ण) विपद् प्रभावितको खोज तथा उद्धारका लागि सुरक्षा निकाय, खोज तथा उद्धार समूह, स्थानीय समुदाय, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी, नेपाल स्काउट, स्वयंसेवक, प्राविधिज्ञ लगायतका सरोकारवाला संस्थालाई परिचालन गर्ने, गराउने ।

वडा कार्यालयको भूमिका :

स्थानीय स्तरमा सेवा दिने एउटा निकाय वडा कार्यालय हो । वडा कार्यालयबाट विभिन्न सेवाहरु लिन सकिन्छ । वडा कार्यालयबाट व्यक्तिगत घटना दर्ता, नागरिकताका लागि सिफारिस, विभिन्न किसिमिका कर सङ्कलन, बसाइँसराइको प्रमाणपत्र जस्ता सेवा सुविधा प्रदान गर्नुको साथै वडाभित्रको विकास निर्माण कार्यहरु गरिन्छ । वडा कार्यालयले विपद् व्यवस्थापनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दै आएका छन् । वडा कार्यालयले गर्ने कार्यहरुलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) नगरपालिकाको नीति नियम अनुसार कार्य गर्ने ।
- (ख) विपद् जोखिम स्थानको अनुगमन र पहिचान गर्ने ।

- (ग) विपद् सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- (घ) विपद्मा परेकालाई उद्धार र राहत प्रदान गर्ने ।
- (ड) आपत्कालीन शीर्षकमा बजेट छुट्याई उपयुक्त समयमा सदुपयोग गर्ने ।
- (च) अन्य काम कर्तव्य नियमानुसार गर्ने गराउने ।

सुरक्षा निकाय (प्रहरी, सेना, सशस्त्र प्रहरी, नगर प्रहरी) को भूमिका :

सुरक्षा निकायले हामीलाई सुरक्षा प्रदान गर्दछन् । मानिसको जिउधन र सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षा प्रदान गर्ने जिम्मेवारी सुरक्षा निकायको हो । यी निकायले समाजमा शान्ति कायम गराउने दायित्व पनि निर्वाह गरिरहेका हुन्छन् । समाजमा आपराधिक क्रियाकलापमा संलग्न मानिसहरूलाई पकाउ गरी कानुनको दायरामा ल्याएर सजाय दिलाउने काममा पनि सहयोग पुऱ्याउँछन् तर सजाय दिने काम सुरक्षा निकायको होइन ।

यसको साथै विपद् व्यवस्थापनमा पनि यी निकायले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको पाईन्छ । विपद्को समयमा सुरक्षा निकायका कार्यहरु निम्नानुसार छन् :

- (क) विपद् सम्बन्धी जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- (ख) विपद्मा परेकालाई उद्धार गरी सुरक्षित स्थानमा पुऱ्याउने ।
- (ग) विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजनालाई अद्यावधिक गर्ने ।
- (घ) विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन तथा स्थानीय प्रशासन ऐनको कार्यान्वयन गर्ने ।
- (ड) स्थानीय विपद् प्रतिरक्षा योजना अनुकूल कार्यक्रमको विकास तथा कार्यान्वयनका लागि स्थानीय सरकारलाई सहयोग गर्ने ।
- (च) विपद् जोखिम मूल्याङ्कन र विशेष आवश्यकताहरूको महत्वलाई जोड दिन केन्द्रीय विपद् जोखिम न्यूनीकरण र जलवायु परिवर्तन अनुकूलनको प्रवर्धन गर्ने ।

नेपाल रेडक्रस सोसाइटीको भूमिका :

नेपाल रेडक्रस सोसाइटी एउटा अन्तर्राष्ट्रिय संस्था हो । यसका संस्थापक जाँ हेनरी डचुना हुन् । उनले इ.स. १८६३ अक्टोबर २० मा मानव कल्याणको लागि केही गर्नु पर्छ भन्ने सोचका साथ रेडक्रस संस्था स्थापना गरेका थिए । नेपालमा यसको स्थापना

वि.सं. २०२० भाद्र १९ गते गरिएको हो । यो एक गैर नाफामुखी संस्था हो । जहाँ विपद् त्यहाँ रेडक्स भन्ने आदर्श र यसका सात सिद्धान्तलाई अनुसरण गर्दै गुलरिया नगरपालिकामा रेडक्सको भूमिकालाई उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- (क) खाद्य, गैरखाद्य सामाग्री तथा अस्थायी आवास व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।
- (ख) आपत्कालीन आवास तथा बन्दोबस्त व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।
- (ग) विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकासका लागि तालिम सञ्चालन गर्न सहयोग गर्ने ।
- (घ) विपद्मा परेकालाई राहत उपलब्ध गराउने ।

यसरी नै स्थानीय स्तरमा र राष्ट्रिय स्तरमा खुलेका संघ संस्थाहरुले समेत विपद् व्यवस्थापनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्ने गर्दछन् ।

अभ्यास

१. विपद् भनेको के हो ?
२. विपद् व्यवस्थापनमा संलग्न संघ संस्थाहरुको सूची बनाउनुहोस् ।
३. नगरपालिकाले विपद् व्यवस्थापनमा के-कस्ता कार्यहरु गर्न सक्छ ? सूची बनाउनुहोस् ।
४. तपाईंले समाजमा विपद्बाट बच्न के-कस्ता उपाय अपनाउनु हुन्छ ? लेख्नुहोस् ।
५. वडा कार्यालयले विपद् व्यवस्थापनमा खेल्ने भूमिकाहरु उल्लेख गर्नुहोस् ।

परियोजना कार्य :

बर्व्य नदीको अवलोकन गरी विपद् निम्त्याउन सक्ने सम्भावित ठाउँहरुको बारेमा अध्ययन गरेर प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

सङ्क दुर्घटना भन्नाले सङ्कमा गुडिरहेको एउटा सवारी साधनले अर्को सवारी साधन, पैदल यात्री, जनावर वा अन्य कुनै संरचनाहरु (रुख, पोल आदि) लाई ठक्कर दिएर हुने घटनालाई बुझिन्छ । सङ्क दुर्घटनाको कारणबाट धनजनको क्षति हुने गर्दछ । मुलुकका विभिन्न स्थानमा भएका सङ्क दुर्घटनामा थुप्रै नागरिकले ज्यान गुमाएका र कैयौँ घाइते भएका समाचारहरु निरन्तर सुन्नमा आइरहन्छन् । तीव्र गतिमा गाडी चलाउनु, क्षमताभन्दा बढी यात्रु चढाउनु, ओभरलोड, मादक पदार्थ सेवन गरी गाडी हाक्नु, ट्राफिक नियमहरुको पालना नगर्नु र सङ्कको दुरावस्था आदि कारण सङ्क दुर्घटनाहरुका कारण हुन् । मुख्य सङ्कहरुमा जथाभावी पशुचौपाया छोडेका कारण तथा पैदल यात्रीहरुले लापर्वाही पूर्वक सङ्क यात्रा गर्ने, जथाभावी बाटो काट्ने आदि कारणले पनि सङ्क दुर्घटना हुने गर्दछन् । नेपालमा वर्षेनी सङ्क दुर्घटनाबाट थुप्रै नागरिकले ज्यान गुमाउनु परेको तथ्य हाम्रो अगाडि छल्लैङ्गै छ । ट्राफिक प्रहरीका अनुसार सङ्क दुर्घटनाको मुख्य कारण चालकको लापर्वाहीलाई लिने गरिन्छ । चालकको लापर्वाहीका कारण ६७ प्रतिशत, यात्रुको गल्तीले ४ प्रतिशत, ओभरटेकबाट ४ प्रतिशत, तीव्र गतिका कारण १५ प्रतिशत, यान्त्रिक गडबडीका कारण ४ प्रतिशत र अन्य कारणहरुमा ६ प्रतिशत दुर्घटना हुने गर्दछ ।

सङ्क दुर्घटना न्यूनीकरण गर्नको लागि निम्नानुसारका उपायहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छ:

- यात्रु सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- दक्ष चालक र लामो दूरीको यात्रामा दुईजना चालकको व्यवस्था गर्ने ।
- सवारी चलाउँदा मोवाइल फोनको प्रयोग नगर्ने ।
- गाडीमा क्षमताभन्दा बढी यात्रु वा सामान नराख्ने ।
- मादक पदार्थ सेवन गरी सवारी साधन नचलाउने ।
- जथाभावी ओभरटेक नगर्ने ।
- पैदल यात्रुहरुले जथाभावी बाटो नकाट्ने अर्थात् तोकिएको ठाउँबाट मात्रै बाटो काट्ने ।
- ट्राफिक प्रहरी र गाडीका समितिबाट निरन्तर अनुगमन गर्ने ।
- गाडीभित्रै डस्टविन फोहोर तथा कन्टेनरको व्यवस्था गर्ने ।

- छाडा पशु चौपाया नियन्त्रण गर्ने ।
- सङ्क अवरुद्ध हुने गरी सभा सम्मेलन नगर्ने, धर्ना दिने जस्ता कार्यक्रमहरु नगर्ने ।
- बाटोको छेउमा निर्माण सामग्री नथुपार्ने ।
- सङ्क छेउछाउमा भएका अव्यवस्थित भौतिक संरचनाहरु हटाउने ।
- सवारी साधनहरु समय समयमा मर्मत गरी चुस्त दुरुस्त राख्ने ।
- ट्राफिक चिह्नहरु पर्याप्त मात्रामा राख्ने ।
- ट्राफिक सङ्केतहरुको प्रयोग गर्ने ।

यसका साथै सङ्क दुर्घटना न्यूनीकरणका लागि आवश्यक ऐन, नीतिनियम बनाएर लागु गर्नुपर्छ र भएका कानुनहरुमा समेत समय सापेक्ष परिमार्जन गर्दै लैजानु पर्छ । सङ्क दुर्घटना रोक्न सरकारी तवरबाट कडा भन्दा कडा कानुन ल्याउनु पर्छ । ट्राफिक नियमहरुको उल्लङ्घन गर्ने सवारी चालकहरुलाई कडा कानुनी कारवाही गर्नुपर्छ । माथि उल्लिखित कुराहरु पैदल यात्री तथा सम्पूर्ण सवारी चालकहरुले आत्मसात् गर्न सकेमा सङ्क दुर्घटना न्यूनीकरण भई ठूलो मात्रामा हुने जनधनको क्षतिलाई कम गर्न सकिन्छ ।

सङ्क सुरक्षामा स्थानीय ट्राफिक प्रहरीको भूमिका

ट्राफिक प्रहरी कर्मचारीको मुख्य काम सवारी आवागमनलाई सुचारु रूपले सञ्चालन गर्नु, सवारी ऐन विपरीत चलेका सवारी साधनहरुलाई कानुन बमोजिम कारवाही गर्नु, राजस्व बढ्दि गराउनु र दुर्घटना न्यून गराउनु हो । त्यसको रेखदेख र व्यवस्थापन गर्नु ट्राफिक प्रहरीको कर्तव्य हो । सवारी साधनका चालकहरुलाई सवारी सञ्चालन सम्बन्धी ट्राफिक नियमका बारेमा जानकारी दिनु पनि ट्राफिक प्रहरीको प्रमुख कार्य हो । नेपालमा सङ्क यातायातलाई सुरक्षा र चेकजाँच गर्नका लागि ट्राफिक प्रहरी परिचालन गरिएको हुन्छ । सङ्कमा हिँड्ने, यातायात साधनमा यात्रा गर्ने महानुभावलाई सचेत सजग र जिम्मेवार नागरिक बनाउने र पैदलयात्रुको जीवन रक्षा तथा दुर्घटना कम गर्नको लागि सचेतनामूलक कार्यक्रम गर्ने जिम्मेवारी समेत ट्राफिक प्रहरीको हुन्छ । अतः सङ्क यातायातलाई सुरक्षित बनाउनको लागि स्थानीय ट्राफिक प्रहरीले निम्नानुसारको भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ ।

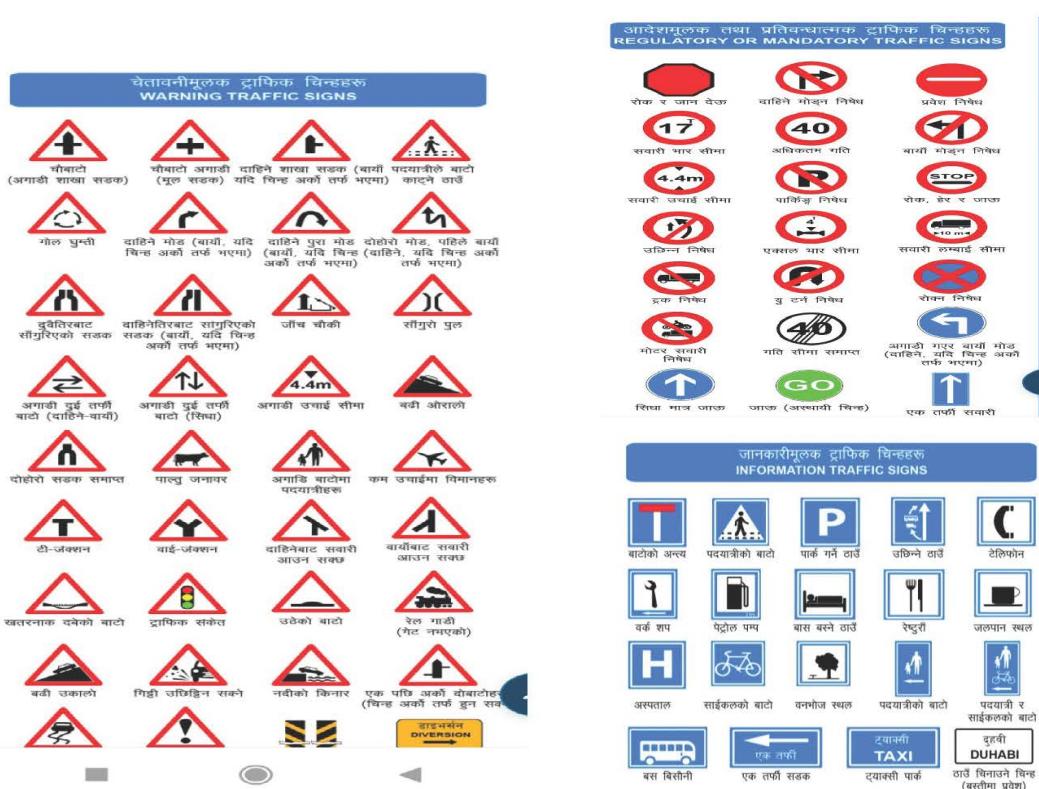
- पैदल यात्रु तथा सवारी चालकहरुको लागि सचेतनामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्ने ।
- क्षमताभन्दा बढी यात्रु वा सामान राख्ने, तीव्र गतिमा गाडी चलाउने, जथाभावी

ओभरटेक गर्ने जस्ता कार्य गर्नेलाई कारबाही गर्ने ।

- नियमित रूपमा मादक पदार्थ सेवन जाँच गरी आवश्यक कारबाही गर्ने ।
- बेलाबेलामा छड्के जाँच तथा अनुगमन गर्ने ।
- ट्राफिक सङ्केतहरू तथा ट्राफिक बत्तीहरू पर्याप्त मात्रामा राख्ने ।
- ट्राफिक नियम उल्लङ्घन गर्ने सवारी चालकलाई नियन्त्रणमा लिएर आवश्यक कारबाही गर्ने ।
- पैदल यात्रुलाई बाटो काट्न सहयोग गर्ने ।
- सवारी चालकलाई सवारी चलाउँदा चलाउँदै मोबाइल फोनको प्रयोग नगर्न सचेत गराउने ।

यसरी सङ्केत यातायातलाई सुरक्षित बनाउनको लागि स्थानीय ट्राफिक प्रहरीले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् ।

ट्राफिक चिह्नहरू

अभ्यासः

१. तलका प्रश्नहरूको उत्तर लेख्नुहोस् ।

- क) सडक दुर्घटना भनेको के हो ?
- ख) सडक दुर्घटना के कारणले हुन्छ ?
- ग) सडक दुर्घटना न्यूनीकरण गर्ने उपायहरू के के हुन ?
- घ) सडक दुर्घटना न्यूनीकरणका लागि स्थानीय ट्राफिक प्रहरीले के कस्ता भूमिका निर्वाह गर्नुपर्छ ?
- ङ) के तपाईंले कुनै सडक दुर्घटना प्रत्यक्ष रूपमा देख्नु भएको छ ? उक्त दुर्घटना हुनुको मुख्य कारण सहित वर्णन गर्नुहोस् ।

१. तल दिइएका भनाइहरू ठिक भए (✓) चिह्न र बेटिक भए (✗) चिह्न लाउनुहोस् ।

- क) सडक दुर्घटनाको प्रमुख कारण ट्राफिक नियमको पालना गर्नु हो ।
- ख) गाडी चलाउँदा मादक पदार्थ सेवन गरेर चलाउनु हुँदैन ।
- ग) जेब्राक्रसिङ्ग पैदल यात्रुहरूले बाटो काट्ने ठाउँ हो ।
- घ) ट्राफिक नियमानुसार गाडीको सीमित गति ४० कि.मि. प्रति घण्टा मापन गरिएको छ ।
- ङ) हामीले ड्राइभिङ गर्दा र बाटोमा हिँड्दा बायाँ साइडको प्रयोग गर्नु पर्दछ ।

परियोजना कार्य

सडक दुर्घटनाका प्रमुख कारणहरू पता लगाई एउटा प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा छलफल गर्नुहोस् ।

हाम्रो सम्पदा

सिकाइ उपलब्धिहरू

- छिमेकी पालिका तथा जिल्लाभित्र रहेका सम्पदाहरुको विकास र प्रचारप्रसारमा स्थानीय सरकारको भूमिका बताउन र
- कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रको विकास र संरक्षणका उपायहरु भन्न तथा लेख्न ।

१) बढ़ैयाताल :

गुलरिया नगरपालिकाको पूर्वतर्फ रहेको छिमेकी पालिका बढ़ैयाताल गाउँपालिका हो । यस पालिकाको बडा नम्बर ५ मा अवस्थित यो ताल बढ़ैयाताल गाउँपालिकाको जागि मात्र नभएर बर्दिया जिल्लाकै प्रमुख सम्पदाको रूपमा परिचित छ । प्राकृतिक रूपले अति सुन्दर दक्षिण एसियाका चराचुरुङ्गीहरूको सुरक्षित वासस्थान रहेको यस तालमा कमलका फूलहरू फुलिरहेका हुन्छन् । यो ताल १०९ विगाहा क्षेत्रफलमा फैलिएको छ । तालको संरक्षण र विकासको जागि वरपर आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरूको मनोरञ्जनको जागि पार्क, पिकनिक स्थल, भ्यू टावर जगायतका संरचनाहरू निर्माण गरिएका छन् । यस तालको नामबाट नै बढ़ैयाताल गाउँपालिकाको नामकरण गरिएको हो ।

२) केदारेश्वर धाम :

केदारेश्वर धाम बर्दियाको बाँसगढी नगरपालिकामा अवस्थित एउटा धार्मिक सम्पदा हो । आजभोलि यो स्थल धार्मिक आस्थाको केन्द्रका रूपमा परिचित हुनाका साथै धार्मिक पर्यटनको गन्तव्यको रूपमा परिचित हुन थालेको छ । बर्दियाको बाँसगढी नगरपालिका बडा नम्बर ५ मा अवस्थित केदारेश्वर धामको निर्माण कलात्मक शैलीमा गरिएको छ । यस धाममा १०८ फिट अग्लो शिव लिङ्गको स्थापना गरिएको छ । साउन महिनाका सोमवारहरू, शिवारात्री तथा अन्य विभिन्न पर्वहरूमा यस स्थानमा हजारौंको सद्भूष्यामा भक्तजन तथा पर्यटकहरू आउने हुँदा केदारेश्वर धाम यस क्षेत्रकै धार्मिक पर्यटकीय गन्तव्यको उत्कृष्ट क्षेत्रको रूपमा स्थापित हुन सफल भएको छ ।

३) सतखलुवा ताल :

सतखलुवा ताल गुलरिया नगरपालिकाको उत्तरमा पर्ने छिमेकी नगरपालिका बारबर्दिया नगरपालिकाको वडा नम्बर ९ तथा बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा प्राकृतिक रूपमा अवस्थित छ। बारबर्दिया नगरपालिकाको मध्यवर्ती सामुदायिक वनमा रहेको सुन्दर तालको दृश्यले त्यहाँ आउनेजाने पर्यटकहरूलाई लालायित पार्दछ। गरिब २०० बिगाहामा फैलिएको उक्त ताल पर्यटकीय दृष्टिले निकै रमणीय छ। सामुदायिक वनभित्रको तालमा हुँदूगा सयरको व्यवस्था गरिएसँगै त्यस वरपर पर्यटकहरूको भीड लाग्ने गरेको पाईन्छ। सतखलुवा ताल सिमसार क्षेत्रमा पर्ने भएकोले त्यहाँ २ सय ५० भन्दा बढी विभिन्न चराहरू देख्न सकिन्छ। बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जसँगै सटेको यस तालमा आहारा र पानीका लागि पाटेबाघ, चित्तल, बैंदेल लगायतका जनावरहरू आउने गरेको पाईन्छ। तालको विकास र संरक्षणको लागि तीव्ररूपमा सरसफाई गरिनुका साथै आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरूको सेवा सुविधाको लागि नजिकै होमस्टेको व्यवस्था पनि गरिएको छ। जैविक विविधता अध्ययन तथा पर्यटनका दृष्टिकोणले निकै महत्वपूर्ण मानिएको सतखलुवा तालमा समय समयमा वनभोज तथा विचरणका लागि जाने मानिसहरूका कारण स्थानीय जनसमुदायहरूका लागि आर्थिक दृष्टिकोणले पनि निकै महत्वपूर्ण मानिएको छ।

४) ठाकुरबाबा मन्दिर :

बर्दिया जिल्लाको ठाकुरबाबा नगरपालिका पनि यस गुलरिया नगरपालिकाको उत्तर पश्चिममा पर्ने छिमेकी नगरपालिका हो। यस नगरपालिकामा अवस्थित ठाकुरबाबा मन्दिर त्यहाँको एउटा महत्वपूर्ण धार्मिक सम्पदाको रूपमा रहेको छ। मन्दिर परिसरमा हरेक वर्ष माघी पर्वको अवसरमा माघी महोत्सव आयोजना गर्ने गरिन्छ। माघे संकान्तिको अधिल्लो दिनदेखि सुरु हुने मेला चार दिनसम्म लाग्ने गर्दछ। यस मन्दिरमा प्रत्येक शुक्रबार साँझ महाआरती गर्ने गरिएको छ।

अभ्यास :

१) तलका खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भर्नुहोस् ।

- क) बढैयाताल गाउँपालिकामा अवस्थित छ ।
- ख) बढैयाताल क्षेत्रफलमा फैलिएको छ ।
- ग) केदारेश्वर धाममा रहेको शिवलिङ्ग फिट अग्लो छ ।
- घ) सतखलुवा ताल नगरपालिकामा अवस्थित छ ।

२) तलका प्रश्नहरूको उत्तर दिनुहोस् ।

- क) बर्दिया जिल्लामा रहेका धार्मिक र प्राकृतिक सम्पदाहरु कुन-कुन हुन् ? लेख्नुहोस् ।
- ख) केदारेश्वर धाम कुन नगरपालिकामा पर्दछ ? यसको महत्त्व के छ ?
- ग) हाम्रो विभिन्न छिमेकी पालिकाहरुमा रहेका सम्पदाहरुको संरक्षण गर्न के-कस्ता कार्यहरु गर्न आवश्यक छ ? लेख्नुहोस् ।
- घ) ठाकुरबाबा मन्दिरको परिचय दिई यसका प्रमुख आकर्षणहरुबाटे लेख्नुहोस् ।

परियोजना कार्य :

- १) तपाईंले आफ्नो छिमेकी पालिकाहरुमा अवस्थित प्राकृतिक र धार्मिक सम्पदाहरुको दृश्य अवलोकन गरी त्यहाँका मुख्य-मुख्य समस्याहरु पता लगाई प्रतिवेदन तयार पारी कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

बर्दिया जिल्लाको खेरापुर क्षेत्रमा प्राकृतिक अवस्थामा रहेको दुर्लभ वन्यजन्तु कृष्णसारको संरक्षणका लागि गुलरिया नगरपालिका बडा नम्बर २ खेरापुर अन्तर्गतको १६.९५ वर्ग कि.मि. क्षेत्रलाई नेपाल सरकारले २०६५ फागुन २३ गते कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रको रूपमा घोषणा गरेको छ। कुल क्षेत्रफल मध्ये कृष्णसारको वासस्थान क्षेत्र ५.२७ वर्ग कि.मि. र वरिपरिको प्रभावित क्षेत्र ११.६८ वर्ग कि.मि. रहेको छ। हाल १९९ ओटा कृष्णसारहरु संरक्षण गरी राखिएको यो क्षेत्र आन्तरिक र बाह्य पर्यटकहरुका लागि दिनप्रतिदिन महत्वपूर्ण गन्तव्य बन्दै गइरहेको छ। उफिएर समूहमा हिँडौदै गरेका कृष्णसारका बथान तिकै आकर्षक देखिन्छन्। कृष्णसारले खुला घाँसे मैदान अर्थात् दुबो र घाँसको मैदानमा बस्न र खान रुचाउँछ। त्यसमा पनि यसले आफ्नो रुचिकर घाँस छनौट गरेर खाने गर्दछ। यस बाहेक कृष्णसारले बालीनाली पनि खान मन पराउँछ। यिनीहरुको निरन्तर अबलोकन गरी संख्या अद्यावधिक गर्ने गरिएको छ। कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्ने सिलसिलामा आवश्यक भौतिक निर्माण तथा वासस्थान व्यवस्थापन योजना बनाई भविष्यमा यसको संरक्षण र व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायले अझ जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रको महत्व :

- आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरुको आगमन बढाउन।
- कृष्णसारको वासस्थान र संरक्षणमा उचित भूमिका निर्वाह गर्न।
- समग्र देश र स्थानीय पालिकालाई विश्वमा चिनाउन।
- जङ्गली बनस्पति र जीवन्तुहरुको वृद्धि र विकास गर्न।
- आर्थिक राजस्व सङ्कलनमा सहयोग पुऱ्याउन।

६. प्रकृतिमा पारिस्थितिक पद्धतिलाई सन्तुलन गराउन ।

कृष्णसार संरक्षणमा देखा परेका मुख्य समस्याहरु :

१. कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र वरिपरिको जग्गा अतिक्रमण भएको ।
२. कृष्णसारहरुको चोरी सिकारी भइरहेको ।
३. संरक्षण क्षेत्रमा भुस्याहा कुकुरहरुको जथाभावी प्रवेश अर्थात् खुला सिमाना भएको ।
४. समयअनुकूल चरणक्षेत्र, हरियो घाँस, र पर्याप्त पिउने पानीको अभाव रहेको ।
५. संरक्षण क्षेत्रमा जथाभावी खुल्ला रूपमा गाई, भैसी, भेंडाबाखाहरुको चरणक्षेत्र हुनु जसको कारणले अरु जनावरमा भएका रोगहरु कृष्णसारहरुमा सर्वे समस्या भएको ।

कृष्णसार संरक्षणमा उत्तरदायी निकायहरु :

- क) बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज
- ख) छिभिजन वन कार्यालय गुलरिया, बर्दिया
- ग) कृष्णसार रिसोर्ट गुलरिया, बर्दिया
- घ) वन तथा वातावरण मन्त्रालय
- ड) स्थानीय समूहका पदाधिकारी

अभ्यास :

१) तलका प्रश्नहरुको उत्तर लेख्नुहोस ।

- क) कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रको महत्त्व लेख्नुहोस ।
- ख) कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रमा देखिएका मुख्य समस्याहरु के-के हुन् ? उल्लेख गर्नुहोस ।
- ग) कृष्णसारको लागि कस्तो वासस्थानको आवश्यकता पर्दछ ?
- घ) कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र संरक्षणको लागि हाल कुन-कुन निकायको बढी भूमिका रहेको छ ?

ड) 'कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र संरक्षणमा हामी विद्यार्थीको भूमिका' भन्ने विषयमा लेख तयार पार्नुहोस् र कक्षामा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

२) तलका खाली ठाउँहरूमा उपयुक्त शब्द भर्नुहोस् ।

- क) कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र जिल्लाको ठाउँमा
अवस्थित रहेको छ ।
- ख) कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र क्षेत्रफलमा फैलिएको छ ।
- ग) कृष्णसार संरक्षण क्षेत्र सालमा स्थापना भएको थियो ।
- घ) कृष्णसारहरु मा खान र बस्न रुचाउँछन् ।

३) तलका वाक्यमा ठिक भए (✓) र बैठिक भए (✗) चिह्न लगाउनुहोस् ।

- क) कृष्णसारहरु जङ्गलमा बस्न रुचाउँछ ।
- ख) कृष्णसार संक्षणको लागि वर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जको भूमिका उल्लेख्य रहेको छ ।
- ग) हामी विद्यार्थीहरु कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रको संरक्षणमा लाग्नु हुँदैन ।
- घ) कृष्णसारको उचित संरक्षणको लागि स्थानीय समुदायलाई बढी जिम्मेवारी दिनु पर्छ ।
- ड) कृष्णसार विश्वमा सबै ठाउँमा पाइने जन्तु हो ।

परियोजना कार्य :

शिक्षक वा अभिभावकसँग कृष्णसार संरक्षण क्षेत्रको अवलोकन भ्रमण गरी कृष्णसारको परिचय सहितको प्रतिवेदन तयार गर्नुहोस् ।